

JÁN HORECKÝ

Zo súčasného pohľadu je významový vzťah medzi slovami *čin* a *činiť* zrejmý: obidve sú založené na základovom slove *čin*. Ak je tento základ „oblečený“ do rámca gramatických kategórií rod, číslo a pád, ide o podstatné meno, ak sa pri ňom uplatňujú gramatické kategórie osoba, číslo a čas, ide o sloveso. (Pritom nie je podstatné, ktorý člen tejto dvojice je prvotný a ktorý odvodený). Na ich významovej stránke sa nič nezmení, ak budeme pokladať podstatné meno *čin* za odvodené od slovesa *činiť*, alebo naopak, ak sloveso *činiť* budeme pokladať za odvodené od podstatného mena *čin* (vo význame „robiť, vykonávať, realizovať činy“). Pravda, pravdepodobnejší je predpoklad, že podstatné meno *čin* vzniklo od slovesa *činiť* podobne ako *let* od *letieť*, *chod* od *chodiť*.

V každom prípade však obidve slová z tejto dvojice tvoria východisko pre značne rozvetvenú skupinu odvodených slov, a to slovesnú a mennú.

Sloveso *činiť* má svoje miesto v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny, ako svedčí jeho registrácia a spracovanie už v Slovníku slovenského jazyka a potom vo všetkých troch vydaniach Krátkeho slovníka slovenského jazyka.

V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) sa pri slovese *činiť* vyčleňujú dva významy: 1. robiť, konať 2. rovnať sa, byť. Pritom sa však v oboch významoch presnejšie vymedzuje ich miesto v slovnej zásobe, lebo v prvom význame sa charakterizuje ako archaické, resp. v iných spojeniach aj biblické, v druhom ako knižné. Táto základná štýlová charakteristika sa zachováva aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (ďalej KSSJ), ale výrazy charakterizované v SSJ ako biblické sa tu vôbec neuvádzajú. Pri frazeologizme *mať do činenia* sa v SSJ uvádza charakteristika hovorové, v KSSJ sa táto charakteristika priamo neuvádza, čo vyplýva z koncepcie spracovania tohto slovníka.

V oboch slovníkoch sa registruje zvrtná podoba *činiť sa*, ale kým v SSJ sa člení na tri významy: 1. vyvíjať zvýšenú činnosť, horlivo pracovať, usilovať sa, snažiť sa, a to bez štýlových obmedzovacích kvalifikátorov, 2. tváriť sa, robiť sa, predstierať

niečo s kvalifikátorom zastarané slovo a 3. robí sa, deje sa ako neosobné krajové sloveso, v KSSJ (máme tu vždy na mysli tretie vydanie z r. 1997) sa registruje len neutrálny význam „usilovne pracovať, usilovať sa, snažiť sa“.

Charakter príkladov uvádzaných v SSJ — *činím sa, že neviem o niečom*, resp. *činí sa, akoby sa zime chcelo vrátiť*, ukazuje, že toto riešenie dobre odráža súčasný stav a že porovnávanie stavu v oboch slovníkoch je vhodným indikátorom dynamických zmien v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny.

Na pomerne okrajové postavenie slovesa *činiť* poukazuje aj skutočnosť, že sú od neho odvodené len dve predponové slovesá, v SSJ slovesá *odčiniť*, jeho nedokonavá podoba *odčiňovať* a knižné sloveso *učiniť* a v KSSJ slovesá *odčiniť*, *učiniť*, obidve ako knižné.

Od východiskového slovesa *činiť* je odvodené podstatné meno *činiteľ*. V oboch slovníkoch sa správne rozlišuje homonymná podoba charakterizovaná najmä kategóriou životnosti/neživotnosti. Zúženie výkladu v KSSJ v porovnaní so SSJ akoby naznačovalo, že v súčasnosti sa používa o niečo menej (konkuruje mu slovo *faktor*). Na druhej strane je zrejme nedopatrenie, keď sa v KSSJ neuvádza matematický význam „spoločný názov pre násobenca a násobiteľ“a“. Slovu *činidlo* ako pomenovaniu látky, ktorou sa zisťuje prítomnosť inej látky, často konkuruje slovo *reagens*.

Od predponového slovesa *odčiniť* sa pochopiteľne neuvádzajú nijaké odvodené slová, ba v KSSJ ani nedokonavá podoba (*odčiňovať*). To poukazuje na okrajovosť tohto slovesa v súčasnom jazyku.

Zaujímavé je postavenie slovesa *učiniť* (bez nedokonavého *učiňovať*). V SSJ sa charakterizuje ako knižné a rovnako aj v KSSJ, rozsah príkladov však naznačuje istý ústup v jeho používaní v súčasnosti. Správne sa v oboch slovníkoch registruje spojenie *učiniť (niekomu) zadosť*. A, prirodzene, aj výraz *zadosťučinenie*.

V KSSJ sa neregistruje desubstantívum *účin*, ktoré už SSJ charakterizuje ako knižné. V oboch slovníkoch sa uvádza podstatné meno *účinnok* a od neho utvorené prídavné meno *účinkový*. Zrejme od podstatného mena *účinnok* je odvodené sloveso *účinkovať* v dvoch základných významoch — 1. mať účinok, pôsobiť, 2. byť činný. V KSSJ je aj ďalší význam „vystupovať v umeleckom programe“. Treba pripomenúť, že od tohto slovesa sa netvorí činiteľské meno typu *účinkovateľ*, ale zastupuje ho

pôvodné prídavné meno *účinkujúci* charakterizované ako spodstatnené prídavné meno v podobe *účinkujúci*, genitív *účinkujúceho*. V KSSJ je aj ženská podoba *účinkujúca*.

Široké využitie má podstatné meno *účinnok*, formálne odvodené od slovesa *učiť*, ale významovo od neho dosť vzdialené, a to predovšetkým tým, že ide o dokonavé sloveso (ktoré len zriedka býva východiskom pre ďalšie tvorenie), ale najmä z hľadiska významu. Predponou *u-* sa tu vyjadruje, že sa nejaký čin uskutočnil, resp. uskutočňuje a to má isté dôsledky (porov. *ústupok*, *úpadok*). Významovo blízko je tu skôr prídavné meno *účinný* vo význame „majúci žiadaný účinok“, ale dnes najmä v právnej terminológii predovšetkým „platný, platne pôsobiaci“. Tento význam sa v Slovníku slovenského jazyka uvádza ako osobitný význam, ale nie je to dosť odôvodnené. K prídavnému menu *účinný* (ktoré je opreté predovšetkým o bezpredponové prídavné meno *činný*) je bežne prítvorená príslovka *účinne* a podstatné meno *účinnosť*. Treba pripomenúť konkurujúce prevzaté podoby *efekt*, *efektívny*, *efektívne*. Zdá sa, že je významovo bližšie k bezpredponovému prídavnému *činný*, ktoré sa využíva napr. v gramatických termínoch *činné prídavné*, *činné sloveso*, ale aj prídavné meno *činnosť* odvodené od podstatného mena *činnosť* (napr. *činnosť slovesá*). Predpokladaná podoba **účinnosť* nie je doložená.

Podoba *účinnivý* sa v SSJ charakterizuje ako zastaraná. Platí to prirodzene aj o tvaroch *účinnivo* a *účinnivosť*, ktoré sú tu prihniedzované. Tieto slová nie sú v súčasnosti bežné, preto ich KSSJ neuvádza.

Do skupiny slovík odvodených od slovesa *činiť* patrí aj sloveso *pričiniť sa/pričiňovať sa* vo význame „vynaložiť, vynakladať isté úsilie“. V SSJ sa ako knižné charakterizuje nezvratná podoba *pričiniť* (nedokonavé *pričiňovať*) vo význame „urobiť ešte nejaké ďalšie veci, prirobiť, pridať“. KSSJ už nezvratnú podobu neuvádza, čo je odôvodnené, lebo dnes sa už nepoužíva. V obidvoch slovníkoch sa však odôvodnene registruje slovesné podstatné meno *pričinenie*. V SSJ je aj príklad: *Kaštieľ bol dokončený pričinením Imra Strážnického*. V obidvoch slovníkoch sa bez akýchkoľvek obmedzení uvádzajú podoby *pričinnivý*, *pričinnivosť*, v KSSJ aj príslovka *pričinnivo*.

Napokon treba upozorniť na slovesá *počínať sa* a *počínať si* a podstatné meno *počin*. V SSJ sa tieto slovesá uvádzajú samostatne, sloveso *počínať sa* prihniedzované pri slovese *počínať* vo význame „začínať“. Nejde tu teda o základ *čin*, ale o opakovaciu podobu *počínať* k *počať*, ako napr. *začínať* k *začať*. V KSSJ sa tento

vzťah zvyrazňuje predovšetkým tým, že sa podoby *počínať*, *počínať sa*, *počínať si* odkazujú na základné podoby *počať*, *počať sa*, *počať si*, ktoré sú spracované v jednom hesle. V obidvoch slovníkoch sa však podstatné meno *počin* charakterizuje ako knižné.

Prirodzene, popri morféme *čin*, ktorá sa dá vyčleniť v slove *počin*, jestvuje ako osobitná morféma aj tvar *čin*. Pravda, v porovnaní so skupinou slov odvodených od slovesa *činiť* skupina slov od základu *čin* je menej rozsiahla a menej produktívna.

Samo podstatné meno *čin* sa v SSJ vykladá ako „skutok, výkon, dielo“, napr. *hrdinský*, *odvážny čin*, ale uvádza sa aj spojenie *trestný čin*, spojenia *mať sa k činu*, *takým činom*, *nijakým činom* (spôsobom), *so všetkým činom* (úplne), *ledvým činom* (sotva). V KSSJ je stručnejší výklad významu — „skutok, konanie“, aj spojení sa uvádza menej.

Typickým prípadom využitia podstatného mena *čin* je podstatné meno *zločin*, pôvodne vlastne *zlý čin*. Táto pôvodná motivácia však ustupuje a podstatné meno *zločin* sa charakterizuje ako „ťažké previnenie proti právnemu poriadku“. V SSJ sa tento právny význam uvádza ako prvý význam slova *zločin*, no pridáva sa (s kvalifikátorom expr.) význam „zlý čin vôbec“.

Z odvodených slov sa v SSJ uvádza podstatné meno *zločinec* a prihniedzované sú slová *zločinka*, *zločinecký*, *zločinecky*, *zločinctvo* (vo význame „zločinecká činnosť“), v SSJ sú prihniedzované len *zločinecký* a *zločinecky*. Nikde sa neuvádza podoba **zločinstvo*.

Zaujímavé je, že z pendantov so základom *dobrý* sa v SSJ uvádza *dobročin* ako básnické slovo a ďalej *dobročinný*, *dobročinné* a *dobročinnosť*, v Krátkom slovníku sa neuvádza slovo *dobročin*. Nikde nie je zaregistrované sloveso **dobročiniť* (ale ani **zločiniť*).

Slovo *prečin* je umelo utvorený právnický termín na označenie nižšieho stupňa trestného činu.

Izolovane stojí podstatné meno *súčin*, formálne súvisiace s podstatným menom *súčiniteľ* (kto činí spolu s niekým), ale v súčasnosti opreté skôr o slovo *koeficient* prevzaté z latinčiny. Významovo je však dosť vzdialené, označuje sa ním „výsledok násobenia, produkt“.

Podstatné meno *činník* súvisí so základom *čin* len zdanlivo, v skutočnosti ide o slovo prevzaté z ruštiny, kde sa ním označuje „hodnostár, nositeľ nejakej hodnosti či úradnej funkcie“.

V predponovej polohe sa základ *čin* používa v prídavnom mene *činatorodý*, resp. v podstatnom mene *činatorodost'* a v podstatnom mene *činohra*. V SSJ sa pri slove *činohra* uvádzajú tri významy: 1. divadelná hra, 2. divadlo, v ktorom sa hrajú činohry, 3. súbor činoherných hercov. V KSSJ sú druhý a tretí význam zlúčené do jedného významu, ale oddelené bodkočiarkou. V obidvoch slovníkoch sa uvádza prídavné meno *činoherný*, v KSSJ aj podstatné meno *činoherec*.

Izolovaný základ *čin* sa dá vyčleniť v podstatnom mene *náčinie* — pomôcky na vykonávanie práce, náradie. V SSJ sa ako nárečové uvádza aj podstatné meno *náčín* s významom.

Ako vidieť z nášho krátkeho opisu súčasného stavu používania slov *čin* a *činiť* a ich odvođenín a spracovania týchto slov v slovníkoch (opis je založený na spracovaní materiálu v dvoch základných moderných slovníkoch slovenského jazyka), celkový dojem vyznieva dosť chaoticky. Sú tu mnohé nedôslednosti, viaceré nevyplnené predpokladané miesta. Napriek tomu však všetky uvedené slová fungujú v komunikácii pravidelne, zreteľne a bez výraznejších chýb a nepochopení. Je to aj preto, že základným prvkom, ktorý drží pokope tento chaotický systém, je komunikačná adekvátnosť, schopnosť dobre slúžiť v komunikácii.

Genitív množného čísla podstatných mien

LADISLAV NAVRÁTIL

V súčasnej spisovnej slovenčine je tvorenie gramatických tvarov genitívu množného čísla podstatných mien už vcelku pravidelné a ustálené. V tomto páde sa pri tvorení jednotlivých tvarov používajú tri rozdielne prípony (relačné morfémy), a to prípona *-ov*, *-o* (nulová prípona) a prípona *-í*. Ich používanie a frekvencia však závisia najmä od morfolologickej kategórie rodu.

V mužskom rode je takmer pravidelne systémová prípona *-ov*, napr. *chlap* —

chlapov, hrdina — hrdinov, kuli — kuliov, dub — dubov, stroj — strojov. Je to silná rodová prípona a v mužskom rode má centrálné postavenie, v ženskom a strednom rode absentuje. Zároveň sa tým výraznejšie profiluje skloňovanie podstatných mien mužského rodu (maskulín) v množnom čísle na jednej strane a skloňovanie podstatných mien ženského rodu (feminín) a podstatných mien stredného rodu (neutier) v množnom čísle na druhej strane. Lenže popri prípone *-ov* sa v mužskom rode vyskytuje aj *nulová prípona (-0)*, ktorá je preň atypická, má teda vedľajšie (sekundárne) postavenie. Používa sa totiž iba pri neživotných podstatných menách (pri vzoroch *dub* a *stroj*) a vzťahuje sa len na úzku oblasť vlastných miestnych mien. Variantnú nulovú príponu však majú iba tie vlastné pomnožné miestne mená, pri ktorých sa bežne nevedomuje súvislosť so všeobecnými podstatnými menami napr. *Topoľčany — Topoľčian, Šurany — Šurian, Karpaty — Karpát, Tlmače — Tlmáč, Žabokreky — Žabokriek, Čechy — Čiech, Brezolupy — Brezolúp, Bruty — Brút* a pod., pričom sa pred nulovou príponou predĺži samohláska alebo zmení na dvojhlásku (ide o sprievodnú vokalicú alternáciu *a/ia, a/á, e/ie, u/ú*), ak už v tvarotvornom základe nebola dlhá: *Piešťany — Piešťan, Nováky — Novák, Psiare — Psiar, Dechtáre — Dechtár, Hájniky — Hájnik*. Miestne meno *Ladce* má tvar s vkladnou dvojhláskou *ie (Ladiec)* a *Vráble* s vkladnou samohláskou *e (Vrábel)*.

Tie vlastné pomnožné miestne mená, ktoré si jasne zachovali súvislosť so všeobecnými podstatnými menami, majú v genitíve množného čísla primárnu príponu *-ov*: *Kúty — Kútov, Brehy — Brehov, Zbehy — Zbehov, Dvory — Dvorov, Hámre — Hámrov* atď.

Zo všeobecných podstatných mien mužského rodu má sekundárnu genitívnu príponu *(-0)* slovo *čas (čias, popri tvare časov)* a *raz (ráz)*: *z čias feudalizmu, za starých čias (ale sústava slovesných časov, prehľad dosiahnutých časov), päť ráz, desať ráz, sto ráz, viac ráz*.

V súčasnosti možno v bežnej reči pozorovať mierny ústup tvarov s nulovou príponou, ktoré sa stále viac nahrádzajú tvarmi s príponou *-ov*: do *Vrábl'ov, Tlmačov, Ladcov, Vlachov, Dechtárov*. Tieto tvary majú hovorový charakter. Ústup tvarov s nulovou príponou sa dá vysvetliť tým, že pri maskulínach má centrálné postavenie práve prípona *-ov*, ktorá sa ďalej „rozpína“ a vytláča nulovú príponu. Proces nahrádzania nulovej prípony príponou *-ov* sa výrazne týka propriálnej oblasti slovnej zásoby pomnožných vlastných miestnych mien. Týmto procesom sa zvyšuje pravidelnosť skloňovania podstatných mien mužského rodu vôbec.

Tretia prípona, prípona *-í*, inak celkom výnimočná v celom mužskom rode, má naozaj periférne (okrajové) postavenie, vyskytuje sa len pri vzore *chlap a stroj*. Podľa vzoru *chlap* majú v genitíve množného čísla príponu *-í* len dve slová: *host'* — *hostí* (popri tvare *host'ov*) a *ľudia* — *ľudí*. Pri vzore *stroj* sú to štyri slová: *deň, kôň, groš* a pomnožné podstatné meno *peniaze* — *dlhých dní, záprah koní, nebolo dosť groší* (vo význame „peňazí“), *nedostatok peňazí*. Pri prenesenom význame slova *kôň* a v základnom význame slova *groš* je genitív s primárnou príponou *-ov*: *vynadal nám do koňov, nález strieborných grošov*.

V ženskom a strednom rode sa pri tvorení genitívnych tvarov množného čísla používa jednak nulová prípona (*-0*), jednak prípona *-í*. Obidve prípony možno považovať za takmer rovnocenné a približne aj rovnako „zaťažené“, lebo tvary s nulovou príponou alebo s príponou *-í* sú pre genitív množného čísla podstatných mien ženského a stredného rodu systémové a príznačné. Nulová prípona má pri podstatných menách vzorov *žena, ulica, gazdiná, mesto, srdce* a *dievča* centrálnu postavenie, kým prípona *-í* je základnou pri spoluhláskových vzoroch *dľaň, kosť* a pri vzore *vysvedčenie*. Lenže pádová prípona *-í* môže fungovať aj ako vedľajšia (sekundárna). Charakter variantnej prípony nadobúda pri skloňovaní podstatných mien podľa vzorov *žena, ulica, mesto* a *srdce*.

Genitív plurálu s nulovou pádovou príponou. — Pri tvorení jednotlivých genitívnych tvarov primárnou a zároveň rodovo príznačnou nulovou príponou vznikajú v tvarotvornom základe rozličné obmeny hlások, predovšetkým samohlások, ale aj slabičného *r, l*, ktoré však nie sú morfológického charakteru, ale majú zväčša foneticko-fonologický pôvod. Môže ísť o dva prípady: a) buď sa v tvarotvornom základe hláska predĺži, alebo strieda s dvojhlasťou, napr. *žena* — *žien*, *ulica* — *ulíc*, *gazdiná* — *gazdín*, *mesto* — *miest*, *srdce* — *srdc*, ak už v ňom nie je dlhá samohláska alebo dvojhlasť, napr. *úloha* — *úloh*, *nížina* — *nížin*, *záhrada* — *záhrad*, *dial'ava* — *dial'av*, čiže sa realizujú rozličné kvantitatívne alternácie typu krátky vokál/dlhý vokál, b) alebo sa vkladá do spoluhláskovej skupiny vokalický prvok (ide o tzv. vkladné samohlásky, resp. dvojhlasť), čiže vznikajú alternácie typu fonemická nula/vokál. Samotné alternácie sú síce dôležitými introflexívnymi znakmi, ale sú iba sprievodným javom, nie vlastným prostriedkom tvorenia tvarov. Tvorenie tvarov genitívu množného čísla podstatných mien ženského a stredného rodu nulovou pádovou morféomou je teda spojené s nevyhnutnou zmenou na konci tvarotvorného základu, t. j. s predĺžovaním poslednej slabiky v najširšom zmysle slova, najmä však výberom

vkladných hlások ako špecifického prostriedku predlžovania. Ako vkladné hlásky v slovenčine fungujú samohlásky *e, o, á* a dvojhlásky *ie, ô*. Z hľadiska pojmov centrum a periféria ich možno rozdeliť na centrálné (*ie*), postcentrálne (*e, o*) a periférne (*ô, á*). Celkove vývin skloňovania podstatných mien vedie k sústavnému posilňovaniu postavenia vkladnej dvojhlásky *ie*. Najprv sa z možných dlhých vkladných hlások (*ie, ô, á*) vyčlenila dvojhláska *ie*, čím vytlačila a odsunula na okraj používania ostatné dlhé vkladné hlásky *ô* a *á*, napr. *jamka — jamiék/jamôk, doska — dosiek/dosák, karta — kariet/karát, plachta — plachiet/plachát* a pod. Neskôr sa vkladné *ie* začalo používať aj namiesto vkladného *e* (samohláska *e* je pendantom dvojhlásky *ie*), napr. *výhra — výhier/výher, výzva — výziev/výzev, číslo — čísiel/čísel, sídlo — sídiel/sídel*. Najnovšie sa najmä v hovorených prejavoch šíri používanie vkladného *ie* po predchádzajúcej dlhej slabike aj na úkor vkladnej samohlásky *o*, napr. *hráčka — hráčiek* (namiesto *hráčok*), *účastníčka — účastníčiek* (namiesto *účastníčok*). Tvary s porušovaním pravidla o rytmickom krátení, teda tvary s vkladným *ie*, pokladáme za nesprávne. Ako vidno, alternácia typu *o/ie* stále rastie a vo formálnej morfológii sa stáva akousi „univerzálnou“ alternáciou.

Aj keď o tvorení genitívnych tvarov množného čísla pomocou nulovej pádovej prípony podľa jednotlivých skloňovacích vzorov (*žena, ulica, gazdiná, mesto, srdce, dievča*) v zásade platia takmer rovnaké zákonitosti, predsa len poukážeme na ne jednotlivo.

Vzor žena. — Väčšina podstatných mien ženského rodu patriaca do tohto vzoru má v genitíve množného čísla nulovú príponu, a to:

a) predĺžením krátkeho nositeľa slabičnosti v tvarotvornom základe, napr. *postava — postáv* (alternácia *a/á*), *krivda — krívd* (*i/i*), *chyba — chýb* (*y/ý*), *hora — hôr* (*o/ô*), *päta — piat* (*ä/ia*), *ceruza — cerúz* (*u/ú*), *kazeta — kaziet* (*e/ie*), *vlna — vln* (*l/l'*), *srna — srn* (*r/r'*); dĺženie sa nerealizuje (nositeľ slabičnosti zostáva krátky) vtedy, keď tvarotvorný základ obsahuje dlhú slabiku: *zákruta — zákrut, výšina — výšin, trieda — tried, záhada — záhad, páľava — páľav*, keď sa najmä v domácich slovách vyskytuje samohláska *o* a pred ňou alebo za ňou stojí spoluhláska *v, r, j*: *budova — budov, osnova — osnov, potvora — potvor, stvora — stvor, obhajoba — obhajob, jota — jot*, a keď sa v prevzatých, ešte nie celkom zdomácnených slovách nachádza kmeňové *e, o*: *silueta — siluet, konzerva — konzerv, traverza — traverz, metafora — metafor, tombola — tombol, eskorta — eskort*;

b) vkladnými hláskami *ie, e, o, ô, á*: *učiteľka* — *učiteľiek* (alternácia *0/ie*), *vojna* — *vojen* (*0/e*), *úradníčka* — *úradníčok* (*0/o*), *jamka* — *jamôk* (*0/ô* popri tvare *jamiek* s alternáciou *0/ie*), *tehla* — *tehál* (*0/á* popri tvare *tehiel* s alternáciou *0/ie*).

Uplatňovanie vkladnej dvojhlásky *ie* je produktívne a táto hláska sa začína všeobecne používať ako vkladná hláska nielen pri vzore *žena*, ale aj pri ostatných skloňovacích vzoroch podstatných mien ženského a stredného rodu. O tom, či sa má vkladať *ie*, či *o*, rozhoduje kvantita predchádzajúcej slabiky. Po krátkej slabike sa spravidla vkladá *ie*, po dlhej slabike zasa *o*. Jasne to vidieť na dvojiciach príkladov: *plavky* — *plaviek*, ale *plávka* — *plávok*, *latka* — *latiek*, ale *látka* — *látok*, *zástavka* — *zástaviek*, ale *zastávka* — *zastávok*, *hračka* — *hračiek*, ale *hráčka* — *hráčok*. Okrajové vkladné hlásky *ô, á* sú síce pre slovenčinu typické, predsa však zriedkavé, a preto a preto tvary s týmito hláskami sú vhodné do umeleckých diel. Používajú sa v hovorovom alebo v umeleckom štýle. Tvary s vkladným *á* sa využívajú v istých frazeologických jednotkách, napr. *vykladať z karát*, *domček z karát*, *vziať vietor z plachát*, *vziať svojich sedem slivák*, *lovci perál* a pod. V genitíve množného čísla vzoru *žena* sa rytmický zákon zachováva takmer bezvýnimčne, lebo popri tvaroch s vkladnou dvojhláskou *ie* (*výhier*, *výziev*, *žiabier*, *húžiev*), v ktorých sa porušuje pravidlo o rytmickom krátení, sú aj tvary s vkladnou samohláskou *e* (*výher*, *výzev*, *žiaber*, *húžev*) a v nich sa toto pravidlo uplatňuje.

Vzor *ulica*. — Pri tomto vzore tvary genitívu množného čísla sa tvoria podľa podobných zákonitostí ako pri vzore *žena*, len s častejšími výnimkami. Systémové tvary majú vždy nulovú príponu a zároveň

a) buď predĺžený tvarotvorný základ aspoň v poslednej slabike, napr.: *čapica* — *čapíc* (alternácia *i/i*), resp. *y/y*, *kolegyňa* — *kolegýň*, *papuča* — *papúč* (*u/ú*), *fľaša* — *fliaš* (*a/ia*), *nedeľa* — *nediel* (*e/ie*), ak táto slabika nie je už dlhá: *práca* — *prac*, *svieca* — *sviec*, *chvíľa* — *chvíľ*, *skrýša* — *skrýš*, *víchrica* — *víchric*, *riava* — *riav*, *krieda* — *kried* a pod.;

b) alebo sa tvarotvorný základ predlžuje o vkladné hlásky (vkladnou hláskou je vždy dvojhlásky *ie*): *ovca* — *oviec* (alternácia *0/ie*), *Bánovce* — *Bánoviec*, *Gbelce* — *Gbeliec*, *sukňa* — *sukieň*, *višňa* — *višieň*. Dvojhlásky *ie* sa vkladá aj po predchádzajúcej dlhej slabike, čím sa pravidlo o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke porušuje: *štrúdľa* — *štrúdiel* (popri tvare *štrúdlí*), *Mlynárce* — *Mlynárie*. Pri vzore *ulica* sa rovnako ako pri vzore *žena* prejavuje tendencia maximálne využívať základnú vkladnú hlásku, ktorou je dvojhlásky *ie*. Vcelku však pri podstatných

menách vzoru *ulica* je situácia z hľadiska vkladných hlások oveľa jednoduchšia ako používanie vkladných hlások pri vzore *žena*.

Vzor *gazdiná*. — Genitívne tvary množného čísla sa tvoria podobne ako väčšina tvarov genitívu plurálu vzoru *žena*, čiže nulovou príponou a

a) so sprievodným predĺžením slabiky na konci tvarotvorného základu, napr. *gazdiná* — *gazdín*, *švagríná* — *švagrín*, *stryná* — *stryń*, *ujčiná* — *ujčín*, *testiná* — *testín* (samohláska *i*, resp. písmeno *y* sa predlžuje na *í*, resp. *y*);

b) s vkladnou dvojhláskou *ie*, napr. *kráľovná* — *kráľovien*, *princezná* — *princezien*, *šľachtičná* — *šľachtičien*, *kňažná* — *kňažien*, *cárovná* — *cárovien*, *cisárovná* — *cisárovien*.

Vzor *mesto*. — Podľa vzoru *mesto* sa genitív množného čísla tvorí nielen podľa rovnakých pravidiel ako pri vzore *žena*, ale aj v absolútnej väčšine prípadov uplatňovaním základnej nulovej prípony, ktoré je spojené jednak

a) so súčasným predlžovaním koreňa alebo poslednej slabiky tvarotvorného základu: *cesto* — *ciest* (alternácia *e/ie*), *kladivo* — *kladív* (*i/i*), *lano* — *lán* (*a/á*), *mäso* — *mias* (*ä/ia*), *zrno* — *zrn* (*r/r*), *jablko* — *jablík* (*l/l*), ak táto slabika nie je dlhá: *hniezdo* — *hniezd*, *písmeno* — *písmen*, *priezvisko* — *priezvisk*, *zámeno* — *zámen*; tvarotvorný základ sa nepredlžuje pri domácom slove *vojsko* (*vojsk*), pri slovách, ktoré sa končia na *-ov* (*slovo* — *slov*, *olovo* — *olov*), ďalej pri prevzatých slovách s kmeňovým (nie koncovým) *e*, *o*: *kvarteto* — *kvartet*, *gesto* — *gest*, *eso* — *es*, *konto* — *kont*, *kimono* — *kimon*, *korzo* — *korz*, *euro* — *eur*;

b) vsúvaním vkladných hlások do spoluhláskovej skupiny na konci tvarotvorného základu vkladnými hláskami sú dvojhláska *ie* (*mydlo* — *mydiel*, *divadlo* — *divadiel*, *nebezpečenstvo* — *nebezpečenstiev*), po predchádzajúcej dlhej slabike samohláska *e* (*kúzlo* — *kúzel*, *plátno* — *pláten*, *žriedlo* — *žriedel*) a samohláska *o* (*okienko* — *okienok*, *rebierko* — *rebierok*, *lýtko* — *lýtok*) a po krátkej samohláske v zriedkavých prípadoch aj samohláska *á* (*jedlo* — *jedál*, *jutro* — *jutár*). Pri vzore *mesto* sa takisto radikálne zjednodušilo používanie vkladných hlások v prospech centrálného *ie*. Popri tvaroch s vkladným *e* podľa pravidla o rytmickej krátene (*čísel*, *krídel*, *sídel*, *vláken*, *písem*, *pásem*) sa dnes používajú aj tvary s vkladnou dvojhláskou *ie* bez uplatnenia tohto pravidla: *čísiel*, *krídiel*, *sídiel*, *vlákien*, *písiem*, *pásiem*. Pri slovách zakončených na *-stvo*, *-ctvo* býva po predchádzajúcej

dĺžke iba vkladná dvojhláska *ie*, teda tvary s porušovaním pravidla o rytmickom krátení, napr. *hospodárstvo* — *hospodárstiev*, *krajčírstvo* — *krajčírstiev*, *nožiarstvo* — *nožiarstiev*, *povereníctvo* — *povereníctiev*, *huncútstvo* — *huncútsiev*, *darebáctvo* — *darebáctiev*.

Vzor *srdce*. — Jednotlivé tvary genitívu plurálu sa tvoria podobne ako pri vzore *mesto*. Základné tvary sú tvary s nulovou príponou, ktorá býva pri väčšine slov, pričom môže ísť

a) o predĺženie poslednej kmeňovej slabiky, napr. *plece* — *pliec* (alternácia *e/ie*), *hradište* — *hradišť* (*i/i*), ak táto slabika nie je dlhá: *lice* — *lic*, *plúca* — *plúc*, *riečište* — *riečišť*;

b) o vkladanie samohlásky *e* (*skielce* — *skielec*, *vajce* — *vajec*) či dvojhlásky *ie* (*citoslovce* — *citosloviec*, *krídelce* — *krídeliec*) do spoluhláskovej skupiny. Slová so slovotvornou príponou *-ce*, napr. *vedierce*, *čielce*, *okience*, *pierce* sa dnes používajú dosť zriedkavo, preto aj genitívne tvary sú veľmi zriedkavé s vkladným *e*. V tomto prípade sa nerealizuje nahrádzanie vkladnej samohlásky *e* vkladnou dvojhláskou *ie*.

Vzor *dievča*. — Podstatné mená vzoru *dievča* majú v množnom čísle tvary na *-atá*, ale aj tvary na *-ence*, resp. *-ce*, napr. *vnúča* — *vnúčatá/vnúčence*, *húsa* — *húsatá/húsence*, *šteňa* — *šteňatá/štence*. A práve od zakončenia závisí tvorenie genitívnych tvarov. Pri tvaroch na *-atá* sa genitív plurálu tvorí nulovou príponou a so zdĺžením poslednej slabiky v tvarotvornom základe (*dvojčatá* — *dvojčiat*, *jahňatá* — *jahňiat*, *kurčatá* — *kurčiat*, ide napospol o alternáciu *a/ia*). Po predchádzajúcej dlhej slabike ostáva táto slabika krátka: *zvieratá* — *zvierat*, *kniežatá* — *kniežat*, *vtáčatá* — *vtáčat*. Pri tvaroch zakončených na *-ence*, resp. *-ce* sa vkladá dvojhláska *ie*, napr.: *vnúčence* — *vnúčeniec*, *deťúrence* — *deťúreniec*, *tel'ce* — *teliec*, *prasce* — *prasiec*.

Z celkového prehľadu tvorenia genitívnych tvarov množného čísla základnou, teda nulovou príponou, jednoznačne vyplýva, že sa v tomto páde uskutočňuje veľa zmien a je preň typický dynamický pohyb, čo vedie k uplatňovaniu predĺžovania ako základného a výrazného znaku tvarov genitívu plurálu, či už ide o samotné predĺžovanie krátkeho nositeľa slabičnosti v tvarotvornom základe (realizujú sa kvantitatívne samohláskové alternácie), alebo o predĺženie vyjadrené pomocou dlhej vkladnej hlásky, a to univerzálnej dvojhlásky *ie* (realizuje sa alternácia *o/ie*), ktorá má v súčasnej spisovnej slovenčine centrálnu postavenie.

Genitív plurálu s pádovou príponou -í. — Pri tvorení tvarov genitívu množného čísla podstatných mien ženského a stredného rodu sa okrem nulovej pádovej prípony používa aj prípona *-í*. Má vlastne dvojaký charakter: raz sa správa ako základná (primárna) prípona, inokedy funguje zasa ako vedľajšia (sekundárna) prípona. Prípona *-í* nadobúda charakter primárnej prípony v rámci skloňovania podstatných mien podľa vzorov *dlaň*, *kosť* a *vysvedčenie*. Ako sekundárna (variantná) vystupuje pri skloňovaní podstatných mien vzorov *žena*, *ulica*, *mesto* a *srdce*.

Vzory *dlaň*, *kosť*, *vysvedčenie*. — Pri týchto skloňovacích vzoroch sa genitívne tvary množného čísla tvoria jedine a výlučne pádovou príponou *-í*:

a) *dlaň* — *dlaní*, *haluz* — *haluzí*, *koľaj* — *koľají*, *neter* — *neterí*, *reťaz* — *reťazí*,

b) *kosť* — *kostí*, *časť* — *častí*, *vec* — *vecí*, *hus* — *husí*, *step* — *stepí*,

c) *vysvedčenie* — *vysvedčení*, *cvičenie* — *cvičení*, *údolie* — *údolí*, *poschodie* — *poschodí*.

Pádová prípona *-í* sa pri vzore *dlaň* neskracuje ani po predchádzajúcej dlhej slabike, napr. *báseň* — *básní*, *pieseň* — *piesní*, *garáž* — *garáží*, *lekáreň* — *lekární*, *továreň* — *tovární* a podobne.

Pádovú príponu *-í* majú v genitíve plurálu aj dve nepravidelne sa skloňujúce podstatné mená ženského rodu, a to *pani* a *mat'* — *paní*, *materí*.

Vzory *žena*, *ulica*, *mesto*, *srdce*. — Tieto skloňovacie vzory podstatných mien ženského a stredného rodu môžu mať v genitíve množného čísla popri systémovej nulovej prípone aj druhotnú príponu *-í*.

Pri vzore *žena* sa variantná prípona *-í* uplatňuje vo veľmi obmedzenej miere, preto má v tomto vzore úplne okrajové postavenie. Pravidelne sa uplatňuje iba pri slovách cudzieho pôvodu, ktoré sa končia na samohláskovú skupinu *-ea*, *-oa*, *-ua*: *idea* — *ideí*, *Kórea* — *Kóreí*, *orchidea* — *orchideí*, *aloe* — *aloi*, *Perpetua* — *Perpetuí*, *kongrua* — *kongruí*. Inak je pri substantívach vzoru *žena*, ktorých tvarotvorný základ sa končí na nemäkkú spoluhlásku, prípona *-í* zriedkavá, napr. *medaila* — *medailí*, *panva* — *panví*, *kanva* — *kanví*, *skepsa* — *skepsí*. Niekedy sa popri tvare s príponou *-í* používa aj tvar s nulovou príponou, čiže existujú dvojtvary: *pera* — *perí/pier*, *nuansa* — *nuansí/nuáns*.

Sekundárna pádová prípona *-í* sa na rozdiel od vzoru *žena* pri vzore *ulica*

vyskytuje oveľa častejšie. Väčší výskyt prípony *-í* súvisí jednak s mäkkým zakončením tvarotvorného základu (*lyža — lyží, pasca — pascí, rokľa — rokľí, studňa — studní, duša — duší* atď.), jednak s väčším zastúpením prevzatých slov končiacich sa na samohláskovú skupinu *-ia*, resp. *-ya* (*akcia — akcií, funkcia — funkcií, redakcia — redakcií, divízia — divízií, harpya — harpyí* atď.). Pri vzore *ulica* sú v genitíve plurálu aj dvojtvary, pričom jeden tvar má nulovú príponu, druhý príponu *-í*: *višňa — višieň/višní, husle — husiel'/huslí, sukňa — sukieň/sukní, mašľa — mašiel'/mašlí, kachle — kachiel'/kachlí* a pod. Tvary s nulovou príponou sú častejšie, tvary s príponou *-í* zriedkavejšie. Zo štylistického hľadiska tvary s nulovou príponou sú neutrálne, tvary s príponou *-í* sú skôr knižné. Vo všeobecnosti platí pravidlo, že pri dvojtvaroch uprednostňujeme tvary s primárnou, nulovou príponou. Prípona *-í* sa po predchádzajúcej dlhej slabike neskracuje, takže sa tu narúša pravidlo o rytmickej krátení, napr. *dielňa — dielni, vôňa — voní, hrádza — hrádzí, schôdza — schôdzi, kliešte — kliešti* a pod.

Pri vzore *mesto* variantná prípona *-í* býva za istých fonologických podmienok. Majú ju tie neutrá, ktorých tvarotvorný základ sa končí

a) buď na vokál (*rádio — rádií, rodeo — rodeí, video — videí, múzeum — múzeí, gymnázium — gymnázií*),

b) alebo na mäkkú spoluhlásku (*jojo — jojí, bendžo — bendží*).

Uplatňovanie pádovej prípony *-í* je pri vzore *srdce* obmedzené na tri slová: *more — morí, pole — polí, oje — ojí*, preto má prípona *-í* pri tomto vzore periférne postavenie.

Celkovo možno konštatovať, že používanie variantnej pádovej prípony *-í* sa viaže predovšetkým na oblasť prevzatých slov.

Z prehľadu tvorenia jednotlivých gramatických tvarov genitívu množného čísla jasne vyplýva, že tento pád pri podstatných menách mužského, ženského a stredného rodu v najväčšej miere prispieva k unifikácii skloňovania podstatných mien v spisovnej slovenčine.

LITERATÚRA

DVONČ, Ladislav.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: Veda 1984. 124 s. (tam aj ďalšia literatúra).

JACKO, Jozef: Slovenská morfológia v škole. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 236 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. 3., doplnené a prepracované vyd. Bratislava: Veda 1997. 944 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

NAVRÁTIL, Ladislav: Skloňovanie podstatných mien. Nitra: Enigma 1996. 81 s.

ORAVEC, Ján — BAJZÍKOVÁ, Eugénia — FURDÍK, Ján: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.

PAULÍNY, Eugen: Krátka gramatika slovenská. Bratislava: Národné literárne centrum 1997. 215 s.

PISÁRČIKOVÁ, Mária a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1998. 288 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Veda 2000. 592 s.

Eponymá v našom jazyku

BOŽENA DŽUGANOVÁ — GABRIELA POLÁČKOVÁ

„Miestny *Casanova* vypol *dieselový* motor svojej novučičkej *mercedesky* a prešiel cez cestu do príľahlej reštaurácie, kde si objednal *sendvič* so šunkou. *Bojkotujúc* omamnú vôňu kvitnúcich *magnólií* a *fuksii*, zhlboka si potiahol *nikotínu* z cigarety prvotriednej značky a pomaly si usrkol z *Bloody Mary*. V diaľke sa objavila *silueta* jeho najnovšej obeť...“

V tomto krátkom opise sme zámerne použili až desať eponým, slov pomenúvajúcich osobu, vec, vlastnosť, ochorenie atď., ktoré boli odvodené z osobných mien skutočných alebo legendárnych osôb, ale i mytologických bytostí. Názov *eponymium* je gréckeho pôvodu (epónymos) a znamená „daný niekomu alebo niečomu inému“. Niektoré z uvedených eponým si ešte vedome či podvedome spájame s osobou, podľa ktorej dostali svoje pomenovanie, ako napr. *Giovanni Giacomo Casanova*, *Rudolf Diesel*, pri iných, ako *sendvič*, *bojkot*, *nikotín*, *magnólia*, *fúksia*, *silueta*, sa na súvislosť s vlastnými menami grófa Sandwicha, Charlesa Boycotta, Jeana Nicotina, Leonarda Fuchsa, Pierra Magnola, Etienna de Silhouetta dávno zabudlo. Na prezývku anglickej kráľovnej Márie I. (*bloody Mary* — *krvavá Mária*) si možno spomenú študenti angličtiny alebo histórie. Tak ako mnohé vlastné mená, napr. Virginia Wolfová, Florence Nigtingale, George Bush, Helmut Kohl, ale i náš pán Zajac, či pán Mrkvička, vznikli zo všeobecných podstatných mien, mnohé vlastné mená sa apelativovali, t. j. stali sa všeobecnými menami, z ktorých sa dajú odvodzovať ďalšie slová, ako napr. *vandal* — *vandalizmus*, *röntgen* — *röntgenológ*, ba z niektorých sa dokonca tvoria i slovesá, ako napr. *röntgen* — *(z)röntgenovať*, *bojkot* — *bojkotovať*, *pasterizácia* — *pasterizovať*, *galvanizácia* — *galvanizovať*, *lynč* — *(z)lynčovať* atď. Transformácia vlastných mien do apelatív je jedným zo spôsobov obohacovania slovnej zásoby. Väčšina z nich sa stala internacionalizmami. I keď nie všetky jazyky ich využívajú v rovnakej miere (angličtina napr. nepozná slovo *röntgen*, ale používa opisný termín *X-ray*).

Tento spôsob tvorby slov nie je nový. Už v dávnej minulosti prešli medzi apelatíva niektoré biblické a antické mená, ktoré majú vyjadrovať určitú ľudskú vlastnosť či typ osobnosti. Biblické meno *Jób* označuje trpezlivo znášajúceho ťažký životný údel, *Ahasver* je zasa večný tulák, ktorý podľa stredovekej legendy za to, že udrel Ježiša pri odchode z Pilátovho domu, je odsúdený blúdiť svetom. *Goliáš* je zasa obor, ktorého zabil Dávid jedným výstrelom z praku. Určite potešíme novodobého siláka prirovnaním k *Herkulovi*, ktorý mal podľa gréckej mytológie splniť dvanásť ťažkých úloh. Keď sme chorí, neraz sa cítime ako *Lazár*, ktorého Kristus vzkriesil. O človeku, ktorý si už dosť pamätá, môžeme sa niekedy vyjadriť ako o *Matuzalemovi*, ktorý sa podľa Biblie dožil až 900 rokov. To sa však najskôr musíme dožiť *Kristových rokov* (33 rokov) a neskôr osláviť aj *abrahámoviny* (50 rokov). Okrem eponým označujúcich pozitívne vlastnosti osôb, ako *mecenáš* (podľa Gaia Maecenas, rímskeho štátnika a patróna literatúry v 8. stor. pred Kr.), či *samaritán* (milosrdný

človek — obyvateľ Samárie a postava z biblického príbehu), existuje pomerne veľa eponým s pejoratívnym zafarbením, po ktorých siahneme skôr v hneve, napr. *judáš*, *belzebub*, *lucifer*, *vandal*, ktorý robí *brajgel* a vyrastie z neho len *grázel*. Negatívne asociácie vzbudzujú v nás i niektoré mytologické postavy, ako napr. *fúria* — grécka bohyňa pomsty, *sfinga* — príšera, ktorá zožrala každého, kto neuhádol jej hádanku (dnes si skôr predstavíme egyptskú sochu leva s ľudskou hlavou, či *siréna* — morská panna, ktorá svojím spevom lákala námorníkov do záhuby. Slávna „nepotopiteľná“ loď *Titanic* pravdepodobne dostala meno podľa *Titana* — jedného z dvanástich obrov, ktorí podľa mytológie kedysi vládli Zemi. I ona mala symbolicky vládnuť moriam.

Svetová literatúra takisto prispela niekoľkými postavami, ktoré sa stali nesmrteľnými. Zo španielskej literatúry poznáme *Dona Juana*, elegantného šľachtica zvädzajúceho ženy, z ktorého je dnešný *donchuan*, a *Dona Quijota* — nepraktického idealistu zo Cervantesovho románu, z ktorého je zasa *donkichot*. Velikán anglickej literatúry Shakespeare vytvoril hneď dva typy ľudí — večných zaľúbencov *Rómea* a *Júliu* a nenapraviteľného žiarlivca *Othela*.

Nie všetky eponymá šíria slávu svojim pôvodcom. Sotva by svoju eponymickú slávu ocenil Jozeph-Ignace Guillotine, francúzsky lekár, ktorý sa pričínil o zmenu spôsobu výkonu trestu smrti, či Sokratova manželka Xantipa — hádavá žena.

Niektorí lingvisti sa snažia oživiť príbehy týchto ľudí a slov a zostavujú všeobecné eponymické slovníky, ako napr. Morton S. Freeman, ktorý je autorom *Nového slovníka eponým* (*A New Dictionary of Eponyms* — Oxford University 1997), alebo Dorothy Auchterová, autorka *Slovníka historických narážok (zmiенок) a eponým* (*Dictionary of Historical Allusions and Eponyms* — ABC-CLIO 1998). Zaujímavým čítaním je príručka Andrewa Shollu *Ako sa mená stali slovami* (*How the Names Became the Words* — NTC/Contemporary, 1997).

Na záver uvádzame niekoľko najznámejších „pôvodcov“ eponým: Giovanni Giacomo *Casanova* (1725 — 1798), taliansky dobrodruh — známy zvädzaním žien — *kasanova*; Rudolf *Diesel* (1858 — 1913), nemecký konštruktér, ktorý zostrojil nový typ spaľovacieho motora — *dieselový motor*; *Mercedes* — španielske ženské meno — údajne meno dcéry majiteľa automobilových závodov — *mercedes*; John Montagu, gróf zo *Sandwichu* (1718 — 1792), anglický politik z 18. stor. (štátny sekretár kráľa Juraja III.), mal záľubu v hazardných hrách, aby nestrácal čas s obedom, dal si doniesť mäso medzi dvomi kúskami chleba — *sendvič*; Charles C.

Boycott, anglický úradník v Írsku, ktorý r. 1880 odmietol znížiť poplatky za prenájom pôdy pre zlú úrodu a nájomníci odmietli s ním vyjednávať — *bojkotovali ho*; Jean *Nicotine*, francúzsky diplomat, ktorý priviezol v 16. storočí do Francúzska tabak — *nikotín*; *Piere Magnol* (1638 — 1715), francúzsky botanik, podľa ktorého pomenovali okrasný strom s veľkými aromatickými kvetmi — *magnólia*; *Leonard Fuchs* (†1566), francúzsky botanik, ktorý sa špecializoval na šľachtenie *fuksií*; „*Bloody Mary*“ vodka s paradajkovým džúsom, pomenovanie podľa prezývky anglickej kráľovnej Márie I. (1553 — 1558), ktorá sa „preslávila“ perzekúciou protestantov; *Etienne de Silhouette* (1709 — 1767), francúzsky minister financií vyznačujúci sa šetrnosťou; *Luigi Galvani*, taliansky vynálezca z 18. storočia — *galvanizácia*; *Charles Lynch*, americký sudca, ktorý za americkej revolúcie v 18. stor. vykonával mimosúdnu spravodlivosť prostredníctvom rozvášneného davu — *lynčovanie*; *Louis Pasteur*, francúzsky chemik a bakteriológ 19. stor. — *pasterizácia*; *Joseph Guillotin*, francúzsky lekár, ktorý navrhol *gilotínu* v r. 1789 ako humánnejší spôsob popravy v porovnaní s obesením; *Judáš* — apoštol, ktorý bozkom zradil Krista — *judáš*; *Vandal* — príslušník starogermánskeho kmeňa, ktorý v 5. stor. spustošil Rím — *vandal*; *Belzebub* — diabol (knieža diablov z hebrejského náboženstva) — *belzebub*; *Lucifer* — satan (vodca vzbúrených anjelov) — *lucifer*.

LITERATÚRA

Eponyms. World Almanac & Books of Facts, 2001. 296 s.

PEPRNÍK, J.: Anglická lexikologie. Olomouc: Univerzita Palackého 1992.

PEPRNÍK, J.: English Lexicology. Olomouc: Univerzita Palackého 1998.

RUE, G.: People Who Became Words: Eponyms. Writing, Feb/Mar 2001, Vol. 23, Issue 5, s. 26.

ŠALING, Samo — IVANNOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária — MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. Bratislava 1997.

ERIGHT, V.: In Deference of Eponyms. British Medical Journal. 21 — 28 Dec. 1991, Vol. 303, Issue 6817, s. 1600 — 1603.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Ja som bača veľmi starý

Podľa legendy kráľ Matej Korvín chodieval kedysi po svojej ríši preoblečený tak, aby ho nikto nespoznal. Len takto totiž mohol čo najlepšie spoznať pomery, ktoré v nej vládnu. Raz prechádzal aj Liptovskou stolicou a zastavil sa na salaši v Lupčianskej doline. Bača ho prijal ako každého iného návštevníka. Ponúkol mu bryndzové halušky, ktoré poriadne omastil a posypal oškvarkami. Jedlo sa tak, ako bolo zvykom — z jednej misy drevenými lyžicami. Kráľ Matej jedol toto znamenité jedlo po prvý raz a veľmi mu chutilo. A najmä oškvarky, ktoré vyberal zo stredu misy. A zrazu bác! Bača udrel kráľa lyžicou po prstoch: „Vari nevieš, ako sa má jesť? Pekne po poriadku! Od kraja sa patrí!“ Ráno, keď sa bača od kráľa Mateja dozvedel, kto u neho nocoval, začal sa ospravedlňovať za včerajšiu „bitku“. Kráľ ho však ubezpečil, že práve tá sa mu z celej cesty páčila najväčšmi, a dal bačovi zlatý peniaz. Hovorí sa, že kráľ Matej neskôr povolal múdreho baču na kráľovský dvor, aby urobil „poriadok“ medzi dvoranmi.

Na začiatku 21. storočia sa turistom túlajúcim sa horami nášho Slovenska naskytá už len chatrný obraz toho, čo v predchádzajúcich storočiach bolo obvyklou súčasťou života ľudu pracujúceho prevažne v pastierstve, teda jarné a letné pobyty ovčiarov na salašoch a ich tradičný spôsob života, ich statočná práca, radosti a problémy vyplývajúce z ovčiarskej profesie.

O šírenie názorov o prevládajúcom pastierskom charaktere tradičnej kultúry v horských oblastiach Slovenska sa nepričinili len vedné odbory história, geografia a najmä jazykoveda, ale aj romanticky orientovaná etnografia a folkloristika. Na niektorých miestach sa však pri skúmaní valaskej kolonizácie hľadal zväčša len cudzí prínos do tohto procesu, získali sa skreslené výsledky o etnickom charaktere ľudovej kultúry v horských oblastiach Slovenska. Potrebám etnografického štúdia ovčiarstva veľmi dobre vyhovujú údaje zhromaždené dialektologickým výskumom. Na základe ovčiarskej lexiky možno dokázať existenciu niektorých starších javov ovčiarstva aj v takých oblastiach, kde javy ovčiarskej kultúry pomenované týmito slovami už dávnejšie zanikli. Výsledky jazykovedného výskumu možno použiť nielen pri

skúmaní pôvodu ovčiarstva, ale aj pri objasňovaní vzájomných medzietnických vplyvov vo vývoji ovčiarskej kultúry.

V dolinách riek Hnilca a Hornádu v okrese Gelnica existovalo v minulosti viacero salašov. Ovce boli od nepamäti nerozlučne späté so životom miestnych obyvateľov. Poskytovali mlieko, syr, mäso a vlnu a vyžadovali nenáročnú a pomerne lacnú opateru. Na jar, keď už bolo dosť paše, zamiešali sa medzi ovce aj mladé barany a vyhнали sa pásť. Na úbočiach sa krdle oviec hmýrili pestrosťou, boli tu *cigaje, valaški, merini, liški, vakleše, mazuri s čarnima kropkami po noše, čarna je lajka* (Bača z Úhornej). Každý gazda mal záznam, koľko kusov oviec dodal na pasenie. Na jeseň sa ovce vracali a evidovali. Správcom salaša bol *salašník*, inak vážený občan v dedine, ktorého volili gazdovia na jeseň pri rátaní, nazývanom *rachunki*. Okrem účtovných vecí patrilo k jeho hlavným úlohám vybrať vhodných pastierov do funkcie baču a valachov. Hlavným organizátorom života na salaši bol bača. Bača *na košaru* viedol aj účtovnú robotu: *Pisanka bola, mi volali irka a tušku klajbas, a sa pisalo, každy gazda bol zapisani, každy meno, mesto a rok, a kelo ovec a každy mal jednu stranu, fšetko i ofci, i sir sa pisal.* (Bača z Úhornej je rusínskej národnosti, čo sa prejavuje vo fonetickej rovine tvrdým *l, n* v pozíciách pred prednými samohláskami *e, i*, absenciou asibilácie, v tvarosloví neurčitkom na *-ti*. Okrem toho sa v jeho prejave vystavenom aj vplyvu gemerských nárečí vyskytujú aj spišské nárečové znaky a vplyv spisovného jazyka.) No čo v prípade, keď bača nevedel písať? *Napisal na došku. Oni znali, ked ouce čital, ta vzal si palicu, čoška rezal a on znal, to sa vola rovaš, a on to znal narezad i peťku i šejstku i desiatku* (Úhorná). Správca z Kojšova (v jeho prejave badať miestami vplyv spisovného jazyka) sa ešte pamätá na starú váhu bez číslic: *Ja mam ešči mincer doma, ked dzedo stari, bo mal'i zme košar svoj dakedi davno, a ma namesto čisloh na totej tičke, ja~ kuľa sa veša, ma take znaki, botka, dva čarki, dva botki, čarka. Tag značel'i aj na rovaš.*

Každý sa hneď bačom stať nemohol. Ako všade v organizovanej pracovnej činnosti i tu musela byť istá hierarchia: *Perše som bol bojtár* (pomocník valacha, honelník, najnižší v hierarchii na salaši), *potiem som baranki pasol na druhi abo na terci rok. Potiem som šol za juhasa* (valacha), *ofce pajsc, dojic. A potom v dvacešedzmom roku už som bol jako juha~ zozačatku, al'e potiem bača čoška ochoriol, ta ja potiem zostal jako bača f kol'ibe* (Jaklovce). Bača z Úhornej sa takto úsmevne hnevá na dnešné maniere tých, ktorí chcú prísť k bačovaniu ako slepá kura k zrnu: *To ne tag jak teras, že idem bačovati. Ešči chlapedz bol, mal d'esad' roki, tri roki*

robil bojgara a potom baraňara, juhasa a tag baču. Ne tag jak teras, ani oucu nezna dojiti, ani nebral za cicku a on chce bačovati. Ani jahňačar ešči nebul, ani nič, a už len baču. Z toho vidieť, že dojenie oviec bol veľmi vážny úkon a bolo potrebné mať určitú dávku zručnosti, aby človek nadojil dosť mlieka: *Kravi maju vemená a ofce maju škurati. Toto ket tak ciskam, ta znamena, že se buri, toto je cvirkaňe, a teraz buria. Perši se ocvirka a potom se zburi, tak se škurat skruci a za se vicvirka* (správca z Kojšova opisuje postup pri dojení).

Niekedy ovca prestala dojiť, hovorilo sa, že *prischla*. Ovce pásol bača len zriedka, väčšinou varil a zberal syr: *Uš pul desiatej a ešči len odvarujeme. Hodinu a pul ma bača skončiti fšetku robotu i odvariti* (Úhorná). No jeho práca spočívala i v prekladani košiara na lúkach, ako to dosvedčuje bača z Jakloviec: *„No a potiem košar som mušiol ja prehradzić sebe, hejže, každe rano, podojic, odvaric, ženčicu požbierac. To bula moja robota. Okrem stravy pre všetkých zabezpečoval aj obživu pre ovce: Tak to bula moja robota starac se o ofce, žebi mal'i, co jim treba, sol', šicko* (Jaklovce).

Dnes sa už bačovia nestarajú o prípravu syridla (*kl'agu*), no spomínajú na jeho vlastnú prípravu i skladovanie: *Potiem trebalo rincki, to se robiol sir s toho. Rincka, to s ceľecoh žaludek. To se visoľelo a to se potiem namočelo, to som sebe prevariol vodi, namočiol a zo žinčici dal, som sebe to zrobiol, ta že mi to vitrimalo mešac, podľa toho, keľo so mal mľeka* (Jaklovce). Mal pomocníkov — valachov (*juhasov*), ktorí pásli, dojili a starali sa o ovce. Bača z Úhornej zavelil: *Z Božu pomocu a s koňsku silu. Prežehnal sa a začalo sa dojiť. Jahňeta se otstavili a peršeraz se išlo dojiť, no ta to juhaši do nahaňalki, prez dzieru tag isto jag i ofce, ta i juhas se pchal, tak pošedali, bača pokropel zo sveťenu vodu a tak se pomodľeli, svečki se popaľeli a nakladli, take žele bulo, to se sveťilo na Panu Mariu na sektembra a toto žele tiež paľeli na strunge, žebi ochrana bola pret fšel'jikimi fplivami, ot hromu, od burki. Tak se potom tak fuka do rukoch, žebi se ruki nepukali* (Kojšov). Okrem toho vyrábali aj rozliční praktické veci a potreby: *Dakedi to každi juhaz mal čerpak svoj, ozdaj nebulo teľo žinčici, že si mohol jesc, keľo si chcel, ta každi mal f svojim čerpaku narichtovano, nahotoveno, ket prišol z ofcami, každi mal svoj. No a ket si zobil dajaku somarinu, ta si mal čerpag vždi naopak prevraceni, nedostal si nič, bo bača dzelil žinčicu. No a tote take vekše buli, dval'itrovo, to tiež bulo z dreva, to nemáli bľachu, no a ešče aj cicog bol virezani a to se volalo odl'evak, bo sir se mušel vipracovac, no a to se mušelo otčerpavac* (Kojšov).

Neodmysliteľnou súčasťou salaša bola zrubová koliba so šindľovou strechou, v ktorej bola diera rovno nad ohniskom. Tá mala pomenovanie *dimňik*: *To boli take šingli, take zbito a tam nad ohňom, ket sa kladol oheň alebo ket sa odvarovalo, ta sa tak zaťahlo* (Úhorná). Obyčajne bola jednoducho zariadená. Bača spal na *pričňi*, ktorú mal vystlanú *stružľakmi* (mech naplnený slamou), prikryl sa *platom* z vlny a *podhlauňig bola čatina a na tim mech*.

Ohnisko od ostatnej časti koliby oddeľuje veľký kameň, tzv. *zavatra*, a menšie kamene — *priginci*: *a vatľarka pri tom bola, čo sa sartalo oheň, taka drevena vikresana* (Úhorná). Nad ohniskom bolo otáčavé zariadenie na zavesenie kotla — *kolovrat*. *Nad ohňiskom sa aj drevo sušilo, boli dručki, boli sochi, to drevo na odvarovaňe aj na vareňe. Šmati sušili pot kolipkom u nas pri juhasoch, co je na košare, bolo otvoreno a bola zavatra, priginci, lemže kolovrat tam už nebol a tam grati juhasi sušili* (Úhorná). Syr sa v kolibe skladoval na *podišaru* aj šesť dní, kým si poň prišli.

Nesmeli chýbať biele valaské psy *čuvače*, pomocníci baču a valachov pri ovciach. K nepriateľom salašov patrili vlci, na strednom Slovensku vo vysokohorských salašoch najmä medvede. Najúčinnjšou zbraňou proti nim bolo okrem kriku, brechotu psov a lomozu zvoncov zapalovanie ohňov okolo košiara. Bača mal vo svojom kufri na spodku aj pištole na ochranu. Často sa však prepadu vlkov nedalo zabrániť a salaš zostal chudobnejší o jednu alebo viac oviec, zvyčajne tých najväčších, a teda najmastnejších.

Návštevník hociktorej krajiny na svete len vtedy dostatočne precíti jej ducha, keď ochutná niektorú z domácich gastronomických špecialít. Pre Slovensko sú najtypickejšie bryndzové halušky. Pravá bryndza patrí medzi mäkké syry a vyrába sa z plnotučného ovčieho mlieka. Najchutnejšia je májová bryndza. Od nepamäti sa bryndza plnila do drevených nádob — *geliet*, ktoré sa používali na jej uskladňovanie a prepravu. Proces tvorby syra si každý bača strážil ako oko v hlave. Nie veľmi sa tým vystatoval pred inými, aby mu neukradli jeho patent. Konkurencia medzi bačami bola veľmi silná a za zlý syr gazdovia vždy „odmeňovali“ baču najatím iného baču.

To še nadojelo, zme mal'i takie gel'eti drevene, do tih zme dojel'i, tam še to do tej kadzici dala taka ciecka. To še dala na totu pucinu, to še precadzovalo ml'eko, pres totu ciecku, pres platno. Tag zme mušeli ešči aj čatinu davadz na totu ciecku, žebi špina zostala na totej čatiňe. Bo ket tak sucho bulo, ta ofca ozdaj i kopňe do toho

mľeka, ta to žemi naľecelo, ta žebi to zostalo na tej čatiňe (Jaklovce).

Všetko, čo ovce vyprodukovali, sa využilo, nič nevyšlo navnívoč, pretože sa na salaši dokázali postarať i o prasce, ktoré krmili *zvarňicou*, teda tým, čo zostalo po varení žinčice, keď sa z vrchu pozberala *hurda, urda* — teda sladká žinčica.

To, že voľakedajší ľud v horských oblastiach Slovenska bol úzko spätý s ovčiarstvom, dokazuje aj ľudová frazeológia, prevažne pranostiky viažuce sa vždy na určité dni v období letného pasenia: *Na malú Maru sa valasi na lúky ťahajú. V marci aj ovce v tanci. Svätý Kríž, ovce striž. Keď prší na Trojicu, schovaj, bača, dojelnicu. Keď sa na Želmíru včely začnú rojiť, dobrá ovca sa už môže dojiť.*

No keď prišiel október, už sa bača so svojimi ovečkami musel zberať späť do doliny. Takto na tento záver sezónneho pasenia spomína bača z Jakloviec: *Bo šesnastoho mame Gala, v oktobru, ta už ofce bi še ňemali dojic. No a preceda prišol, ta hvari: „Bača, už ofce ňidž, bo baranoch treba medzi ofce puščac.“ No ta reku, ľem ti ic. No a ja ftedi skoro rano gel’etu mľeka nadojol. Vi sebe ňeznace prectavidz, že v ješeňi mľeko... že ja ešči taku hrutku sira zrobiol, co mala pejc kila. Ta reku, kim ti staňeš, ta už ofce budu davno podojene, aj vonka budu (Jaklovce).“*

Niektorým bačom možno prišlo aj trochu clivo, a tak si zanôtili:

Ja som bača veľmi starý,

nedožijem do jari.

Nebudú mi už kukučky kukat’

na tom mojom košiari.

Miroslav Hovančík

ROZLIČNOSTI

Sloveso kontemplovať a jeho väzby

V Krátkom slovníku slovenského jazyka sa sloveso *kontemplovať* neuvádza, to

znamená, že r. 1987 sa nepokladalo za bežnú súčasť slovnej zásoby slovenčiny. V Slovníku slovenského jazyka r. 1959 sa uvádza s poznámkou, že ide o knižné slovo, a s väzbou *o čom* i so stručným vysvetlením „rozjímať, uvažovať, sústredene rozmýšľať“. V Slovníku cudzích slov z r. 1997, ktorý bol preložený z češtiny, sa síce heslá *kontemplácia* a *kontemplatívny* uvádzajú, ale sloveso sa tu neregistruje. Veľký slovník cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej uvádza aj sloveso *kontemplovať* s výkladom „rozjímať, premýšľať, uvažovať“ a hodnotí ho ako knižné slovo. V súčasnosti sa znova začína používať najmä v náboženskej literatúre. Tu sa však jeho obsah mierne rozširuje, ako sa naznačuje už vo výklade slova *kontemplácia*. Popri výklade „sústredené rozmýšľanie, uvažovanie, rozjímanie“ naznačuje sa aj dnešný význam opisom „ponorenie sa do seba“. V odbornejších textoch (v našich súvislostiach sa môžeme odvolať na Katechizmus katolíckej cirkvi) sa *kontemplácia* vysvetľuje ako „premýšľanie o niečom“, ale aj ako „duševné pozorovanie“, ale najmä ako „bezprostredný, nezmyslový pohľad na Boha“.

Je zrejmé, že pri slovese odvodenom v prvom význame (rozmýšľanie, uvažovanie) bude mať sloveso *kontemplovať* väzbu s predložkou *o*, teda *kontemplovať o niečom*. Bežná bude aj bezpredložková väzba, ako býva pri stavových slovesách, *kontemplovať každý deň*. Ale v naznačenom význame charakterizovanom ako „duševné pozorovanie, vnímanie“ (pri rozjímaní sa pohľad upína na Pána, na hľadanie toho, ktorého milujem) stáva sa sloveso *kontemplovať* predmetovým, preto by nemala prekvapovať ani priama akuzatívna väzba, teda *kontemplovať Pána*, *kontemplovať Boha*. Rozhodnutie o jeho vhodnosti či dokonca potrebnosti však ponechávame na náboženské, resp. cirkevné authority.

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Na nedožitú deväťdesiatku Štefana Peciara

V širokom spektre spomienok, ktoré publikovali slovenské jazykovedné

časopisy pri okrúhlych výročiach Š. Peciara (začínajúc päťdesiatkou r. 1962 a končiac nekrológom r. 1989) sa v Kultúre slova objavuje jediná spomienka k jeho sedemdesiatke z pera spolurodáka I. Masára. (Ak neberieme do úvahy hodnotenie jeho oficiálnych postojov pri analýze jazykovej politiky r. 1990.)

Je to prekvapujúce preto, že Š. Peciar bol pomerne častým autorom aj na stránkach Kultúry slova — uverejnil tu okolo tridsať príspevkov. Vysvetlenie či ospravedlnenie možno azda hľadať vo fakte, že Kultúra slova vznikla vlastne v opozícii k oficiálnej jazykovej politike pestovanej v Slovenskej reči, kde bol Š. Peciar dlhý čas hlavným redaktorom a aj v období bez tejto funkcie mal tu značný vplyv.

Je však dobré a spravodlivé prekonať takéto bariéry, predsudky a často aj odsudky a venovať Š. Peciarovi aspoň krátku spomienku pri jeho tohtoročnej nedožitej deväťdesiatke. Š. Peciar sa narodil 15. 10. 1912 v Nedanovciach. Zomrel 24. 1. 1989 v Bratislave. Spomenúť ho treba najmä v súvislosti s jeho neohraničenou aktivitou v oblasti jazykovej kultúry a pri vypracúvaní kodifikačných príručiek.

Nemožno inak ako kladne hodnotiť jeho vedeckú i organizačnú prácu v príprave a vydaní Pravidiel slovenského pravopisu r. 1953. Tu sa v najvyššej miere pričínil o priblíženie skutočnému stavu spisovnej slovenčiny, ale aj k tomu, čo sa v tom období označovalo ako demokratizácia jazyka.

Napriek rozličným kritickým hlasom a diskusiám okolo Slovníka slovenského jazyka nemožno zaznávať Peciarov podiel na tomto slovníku. Bol to síce pomerne malý autorský podiel, ale nedá sa takmer zmerať jeho organizátorská a predovšetkým redakčná (a zároveň učiteľská a vychovávateľská práca na tomto slovníku, ktorý dokončil napriek rozličným prekážkam, nejasnostiam, váhaniam i nástrahám prameniacion z vtedajšej spoločenskej i politickej situácie. Bez jeho starostlivej, pedantskej práce by tento slovník azda ani neuzrel svetlo sveta.

Škoda, že pri svojom zapálení a bezhraničnom zaujatí redakčnými prácami (popri redigovaní slovníka stihol zredigovať či priamo pripraviť na vydanie úctyhodný počet knižných jazykovedných publikácií) nevládal venovať dosť úsilia vlastnej vedeckej práci, ba možno povedať vlastnému vedeckému rastu. Jeho staršie štúdie o fonologickej problematike spisovnej slovenčiny (napr. o fonéme *ä*, o vzťahu *i* — *j*), ale najmä detailné spracovanie významovej stránky predponových slovies v slovenčine ukazujú, že bolo skutočne na ujmu slovenskej jazykovedy, keď Š. Peciar nemal dosť času a pokoja na aktivitu v týchto oblastiach. Keby bol mal viacej času a

síl, bola by brázda vyoraná v rozvoji slovenskej jazykovedy a spisovnej slovenčiny ešte hlbšia a plodonosnejšia.

Ján Horecký

Uplynulo sto rokov od narodenia Jána Fedáka

Uprostred tohtoročného leta uplynulo sto rokov od narodenia slovenského jazykovedca — dialektológa, prekladateľa, stredoškolského profesora a dlhoročného člena Jazykovedného odboru Matice slovenskej Jána Fedáka (17. júla 1902 v Ľubotíne, okr. Stará Ľubovňa — 30. januára 1948 v Prešove).

J. Fedák sa narodil v rodine dedinského mlynára ako štvrté dieťa z celkového počtu desať detí. Ako druhý syn mal ísť za stolára, ale talent a bystrý intelekt už na obecnej škole sa zreteľne prejavil, a tak ho ako 11-ročného otec zapísal do maďarského piaristického nižšieho gymnázia v Sabinove. Po vytvorení prvej ČSR medzi prvými študentmi prestúpil na slovenské gymnázium v Prešove, kde v roku 1921 zmaturoval s vyznamenaním. Pôvodné rozhodnutie študovať matematiku a fyziku zmenil a zapísal sa v tom istom roku na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity, kde študoval jazyky a slovenskú, českú, ruskú a poľskú literatúru. V roku 1925 tu získal vysvedčenie učiteľskej spôsobilosti k „českoslovenčine a ruštine vo vyšších triedach stredných škôl“. Začal svoju profesorskú činnosť na gymnáziu v Michalovciach a potom účinkoval na gymnáziách v Prešove, v Berehove na Zakarpatskej Ukrajine, vo Zvolene, v Zlatých Moravciach (ako dočasný správca), v Novom Meste nad Váhom (ako riaditeľ) a konečne v Prešove na učiteľskej akadémii ako riaditeľ a potom ako profesor.

Za pracovne najúspešnejšie možno považovať najmä zvolenské obdobie J. Fedáka. Bolo to v rokoch 1933 — 1938 (po návrate z Berehova), keď postupne spracúval a následne aj publikoval väčšinu svojich dialektologických štúdií z oblasti šarišských nárečí. Najväčšiu pozornosť vzbudila prvá a najrozsiahlejšia vyše šesťdesiatstranová štúdia pod názvom *Zo šarišského hláskoslovía* (s textami) uverejnená v zborníku na počesť Jozefa Škultétyho. Veľmi hodnotný materiál z

oblasti šarišských nárečí predstavil v štúdiách zo šarišského tvaroslovia (skloňovanie podstatných mien, SMS XIII, 1935, s. 63 — 72); *Zo šarišského časovania*, SMS XIV, 1936, s. 87 — 97. *Zo šarišského skloňovania zámenného*, SMS XV, 1937, s. 72 — 74; *Zo šarišského skloňovania a stupňovania prídavných mien a čísloviek*, SMS XVI — XVII, 1938 — 1939, s. 32, 34) a uverejnil aj početné nárečové texty zo Zemplína (z obcí Pozdišovce, Krásnovce, Lesné, Petrovce, Staré a Uhorský Žipov). Podľa spomienok jeho žijúcej dcéry Mgr. Alžbety Ďurčanskej mal cieľ spracovať aj nárečia Zemplína a urobiť výskum spišských nárečí.

Ako prekladateľ J. Fedák preložil štyri tituly (z ukrajinčiny a ruštiny), pričom jeden z nich (Rybak Natan: *Zbraň je v našich rukách*. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1947. 135 s.) vyšiel pod pseudonymom Ján Štefanovič.

J. Fedák žil a tvoril v neľahkých rokoch a dokázal aj s podlomeným zdravím vykonať záslužnú výskumnú a pedagogickú prácu pre svoj ľud, z ktorého vyšiel a ktorý vrúčne miloval. Práve s touto láskou súvisí aj jeho účasť pri vypracúvaní Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1940.

Večná mu pamäť.

Štefan Lipták

Zmysel a jeho formy: Cesty a slepé uličky vo vedách o jazyku

V dňoch 11. až 14. septembra 2002 sa konal v Moravanoch nad Váhom siedmy ročník medzinárodného seminára frankofónnych odborníkov zo štyroch rozličných, no navzájom úzko spojených a spolupracujúcich vedných odborov — didaktiky, literárnej vedy, prekladateľstva a jazykovedy. Tentoraz prednášajúcich a diskutujúcich z Česka, Poľska, Francúzska a Slovenska spojila téma *Zmysel a jeho formy: cesty a slepé uličky vo vedách o jazyku*.

Cyklus tohtoročných prednášok oficiálne otvoril François-Olivier Seys, atašé Francúzskeho veľvyslanectva pre medzinárodnú vedeckú a univerzitnú spoluprácu. Vo svojom príhovore poukázal na dôležitosť a význam interdisciplinárnej spolupráce, ako aj na rozličné možnosti vzájomného obohatenia, ktoré poskytujú práve takéto

stretnutia. Vyjadril potešenie z pomerne vysokej účasti mladých vedcov a doktorandov, ako aj nádej, že i v budúcnosti budú mať priestor a možnosť prezentovať sa. Napomôcť by mohlo rozšírenie organizácií združujúcich doktorandov a vedeckých pracovníkov Gallica v Českej republike a Pléiade v Poľsku aj na Slovenskú republiku.

Združenia Gallica a Pléiade pomáhajú vo svojich domovských krajinách financovať zo zdrojov Európskej únie študijné pobyty, konferencie, prednášky a rozličné podujatia zamerané na odborný rast a rozvoj vedeckých a výskumných pracovníkov.

Prvou prednášajúcou bola Danièle Geoffroy Konšťacká z Univerzity v Hradci Králové, ktorá mala príspevok na tému *O význame zmyslu v didaktike*. Poukázala na zmysel ako podstatu a základ v pedagogickom prejave, predstavila spôsob, ako tento zmysel stvárať a vhodne podať ďalej. Navrhla také didaktické spôsoby a nástroje, ktoré sú zamerané na motiváciu poslucháčov a uľahčenie osvojovania si cudzieho jazyka. Dôležitá je podľa nej autenticnosť používaných materiálov a dokumentov, ktorá pomáha vyvolať záujem a pozornosť učiacich sa.

Ondřej Pešek z Masarykovej univerzity v Brne predniesol príspevok na etymologickú tému *Zmeny zmyslu slov v prevzatých slovách*. Stručne načrtol evolúciu vo vývine slov a na niekoľkých príkladoch ukázal, ako latinské slová vo francúzštine v priebehu používania a vplyvom rozličných faktorov postupne zmenili svoj pôvodný význam. Poukázal na dôležitý fakt ovplyvňujúci tieto zmeny: v stredoveku bola väčšina francúzskeho obyvateľstva bilingválna a ovládala latinský i francúzsky jazyk. Spomenul aj nepriateľov všetkých prekladateľov, ktorými sú tzv. faux-amis (falošní priatelia): slová, ktoré rovnako znejú, prípadne sa rovnako píšú, ich význam je však v rozličných jazykoch veľmi rozdielny. Na záver pripomenul, že latinčina charakterizovaná ako mŕtvy jazyk je stále bohatým zdrojom pre európske jazyky a latinizmy zostávajú stále internacionalizmami par excellence.

Karel Sekvent z Prešovskej univerzity v prednáške na tému *Miesto Saussurovho jazykového znaku v prekladoch* hovoril o tom, že na základe analýz prekladov možno rozlíšiť tri typy prekladov: tie, ktoré o znaku vôbec nehovoria, tie, ktoré znak spomínajú, ale vynechávajú pritom de Saussura, a napokon tie, ktoré poukazujú na znak a de Saussura akceptujú, prípadne jeho teóriu nejakým spôsobom modifikujú. Autor predstavil niekoľko rozličných a navzájom si protirečiacich názorov v

prekladaných dielach: znak ako materiálny/nemateriálny, znak ako arbitrárny/nie arbitrárny, materiálna stránka znaku/ideálny obsah znaku atď. Položil si aj otázku, aký je vzťah medzi jazykovým znakom a jazykovou jednotkou, a upozornil, že jazykoveda stále nenašla jednoznačnú odpoveď. Napokon pripomenul opatrnosť pri prekladaní jazykových znakov a navrhol akýsi „slovník znakov“ namiesto prekladového slovníka slov, kde je dôležitá celá paradigma slova. Preklad ako taký označil za semiotickú disciplínu.

V prednáškovom cykle pokračovala Dorota Sliwová z Katolíckej univerzity v Lubline príspevkom *Denominácia a tvorenie slov z bilingválneho pohľadu*, v ktorom porovnávala tvorenie slov denominatívneho charakteru vo francúzskom a poľskom jazyku.

Prvý prednáškový blok uzavrel Jaroslav Stichauer z pražskej Univerzity Karlovej úvahou z pohľadu kognitívnej gramatiky *Majú predložky miesta lexikálny význam?* Na úvod načrtnol problematiku používania predložiek a rozličné zmeny významov jednej a tej istej predložky v závislosti od jej výskytu vo vete, prípadne v rozličných kontextoch. Dôležitými sa ukázali súvislosti medzi podmetom a predmetom vo vete, ale svoju úlohu tu zohrávajú aj kognitívne faktory, ako je veľkosť, vzdialenosť, vertikálna/horizontálna a pod. Na niekoľkých príkladoch poukázal i na rozdiely medzi francúzskym a českým jazykom, ktoré sú dané práve rozdielnym vnímaním dôležitosti vonkajších vplyvov a mimojazykových skutočností u používateľov rozličných jazykov.

V ďalšej časti seminára mali účastníci možnosť vybrať si medzi dvoma paralelne prebiehajúcimi sekciami: literárnou a didakticko-prekladateľskou. Zameriame sa práve na tú druhú.

Blok prednášok v sekcii didaktika — prekladateľstvo moderovala Anna Butašová z Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Prvou prednášajúcou bola Katarína Kupčihová z Prešovskej univerzity, ktorá predniesla referát *Niekoľko zamyslení nad výberom lexiky v odborných a špeciálnych slovníkoch*. Zamerala sa najmä na vlastné skúsenosti pedagogičky, filologičky a prekladateľky právnych textov a dokumentov. Upozornila na nepriaznivú situáciu na Slovensku, kde prekladateľ nemá dostatok možností sebakontroly a odborného poradenstva. Slovníkov a prekladateľských pomôcok v podobe odborných diel je na súčasnom slovenskom trhu veľký nedostatok. Pri analýze aktuálnej situácie v tejto oblasti na

Slovensku musela konštatovať, že sa tu v posledných piatich rokoch vydal len jediný takýto slovník: Francúzsko-slovenský slovník — Diplomacia, politológia, medzinárodné právo, ktorý vyšiel v roku 2002 a jeho autorom je Ladislav Trup. Tento stav porovnala so stavom v Českej republike, kde sa za to isté obdobie vydali štyri rozličné slovníky s právnou, administratívnou, ekonomickou a politickou odbornou terminológiou. Napokon objektívne porovnala kvalitu a rozsah týchto diel, vyzdvihla prednosti a nedostatky v konkrétnych slovníkoch a glosároch, poukázala na niektoré chyby a osobitosti, pokiaľ ide o výber jednotlivých hesiel v spomínaných dielach.

Magdaléna Sowová z Lublinskej univerzity sa v príspevku *Formulácia udalostných štruktúr v písanom a hovorenom prejave: kondenzácia a granularita* (predniesla D. Sliwová) venovala rozdielom v písanom a hovorenom prejave u poľských študentov. Písaný prejav je bohatší a štruktúrovanejší, vety sú dlhšie, obsahujú viacero myšlienok, často sú zložené zo štyroch až piatich vedľajších viet.

Joanna Gornikiewiczová z Jagelovskej univerzity v Krakove sa prezentovala sociolingvistikou analýzou *Kultúrne obmedzenia v prekladaní*. Na úvod vyzdvihla dôležitý faktor a často veľký problém pre prekladateľa: prekladať nemožno jednotlivé lexémy, ale celú kultúru! Veľmi dôležité je teda poznanie rozličných sociálnych zvykov a spôsobov, ktoré sú typické pre skupinu nositeľov a používateľov príslušného jazyka. Porovnaním príkladov z francúzskeho a poľského jazyka poukázala na rozličné sociálne, kultúrne a historické pozadie, ktoré ovplyvňuje existenciu alebo nedostatok istých termínov a výrazov v súčasnom jazyku. Zaujímavé boli napr. porovnania názvov syrov: ukázalo sa, že poľština isté druhy syrov vôbec nepozná a neexistuje pre ne ekvivalentný termín.

Prvý konferenčný deň zakončil Jan Radimský z Univerzity Karlovej v Prahe. Témou i obsahom svojho príspevku sa vrátil k otázkam odborného prekladu z oblasti právnickej terminológie: *Do akej miery je možné preložiť právny text?* Právne texty sú charakteristické svojou typickou a pevne určenou syntaxou i terminológiou. A práve terminológia býva mnohokrát kameňom úrazu a neprekonateľným problémom pre prekladateľa. Právne termíny sú často definované len veľmi hmlisto a bývajú tesne zviazané s konkrétnym jazykom a kultúrnym prostredím. Pri prekladaní je preto nevyhnutné preložiť doslova celý právny systém z jedného jazyka do druhého. Jan Radimský uviedol niekoľko konkrétnych príkladov, s ktorými sa stretol počas vyučovania francúzskej odbornej terminológie (z oblasti práva) na filologickej a právnickej fakulte. Pri prekladaní je veľmi dôležité poznať prípad do detailov, pretože

ani odborný slovník často neposkytne dostatočnú informáciu. Napríklad francúzske *le contrat* môže mať niekoľko českých ekvivalentov, ako *smlouva*, *dohoda* atď., ale takisto *le traité* môže podľa konkrétneho kontextu znamenať raz dohodu, inokedy smlouvu a pod. Zaujímavý je aj príklad českého termínu *trestný čin*, ktorý sa do francúzskeho jazyka prekladá podľa dĺžky času, na ktorý bol podozrivý odsúdený: *le délit* = výška trestu nepresahuje 5 rokov, *le crime* = výška trestu je viac ako 5 rokov.

Po odznení posledného príspevku sa rozprúdila búrlivá diskusia. Odznali návrhy na ideálneho prekladateľa, ktorý by bol odborníkom v oboch odboroch — v práve i vo francúzskom jazyku a pod. Na záver sa prítomní zhodli v tom, že v právnych textoch sa často vyskytujú nejasnosti.

Druhý konferenčný deň sa začal opäť prednáškami vo dvoch paralelne prebiehajúcich sekciách. Popri literárnej sekcii to bola jazykovedná sekcia.

Moderátormi jazykovednej časti boli Eva Švarbová z nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa a Jean-Pierre Bouyge z Univerzity Blaisa Pascala v Clermont-Ferrande.

Ako prvá vystúpila so svojím príspevkom Martina Forróová z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a predniesla príspevok na tému *Slovesný vid francúzskeho a slovenského slovesa*. Porovnávala obidva gramatické systémy z hľadiska slovesného vidu: francúzština a slovenčina sú veľmi odlišné svojou štruktúrou, ako aj gramatickým systémom. Slovesný vid sa preto v každom z nich chápe odlišne a je založený na iných princípoch. Hlavné rozdiely vyplývajú z rozdielneho chápania gramatickej kategórie slovesného vidu a dokonavého a nedokonavého slovesa. Kým vo francúzskom jazyku je to rozdiel skôr medzi jednoduchým a zloženým slovesným tvarom, v slovenskom jazyku má každé sloveso, dokonavé i nedokonavé, svoju vlastnú slovnú paradigmu. Francúzske sloveso *nager* (plávať) ktoré sa považuje za nedokonavé, možno preložiť do slovenčiny ako *plávať*, *doplávať*, *preplávať* atď.

Ďalšou prednášajúcou bola Slavomíra Ježková z Univerzity Karlovej v Prahe. V úvahe *Predpony multi-, poly-, plur-i — majú rovnaký zmysel?* analyzovala vývoj a zmeny v používaní týchto predpôn a načrtla ich etymologický vývin od základného tvaru v latinčine či gréčtine až po ich používanie v súčasnom francúzskom spisovnom jazyku.

Mojmír Malovecký z Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v

Bratislave v príspevku *Interpretácia zmyslu a počítačová lingvistika* informoval o možnostiach počítačových programov pri prekladaní odborných a literárnych textov. Opísal pracovný postup pri automatickom prekladaní, ktorý pozostáva z troch základných etáp: z analýzy východiskového textu, transferu a reinterpretácie textu do cieľového jazyka. Všetko je úplne automatizované, počítač pracuje na základe vopred určených štruktúr a predpisov. No hoci počítač môže byť pri svojom vysokom výkone výborným pomocníkom a radcom, nemožno mu preklad zveriť úplne, bez dodatočnej kontroly (najmä pokiaľ ide o umelecký text). Súčasná generácia počítačov nie je zatiaľ schopná vnímať, a teda ani interpretovať mimojazykový kontext a realitu. Stroje nikdy nemôžu pochopiť to „ľudské“ a úplne nahradiť človeka.

Maroš Sagan z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského vystúpil s analýzou historického textu známej Piesne o Rolandovi. V štúdiu *Kontext a rôzne zmysly slova „pyšný“ v Piesni o Rolandovi* sa zameril na polysémiu a rozličné možnosti interpretácie tohto výrazu v latinskom origináli. Vzhľadom na jeho rozličné použitie a rozličný kontext možno toto slovo chápať ako *namyslený, nafúkaný, povýšený, povýšenecký, bohorovný* atď. (z francúzštiny do slovenčiny preložila a prispôbila autorka).

Na svojho mladšieho kolegu nadviazal Ján Taraba z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského prednáškou *K štruktúrálnej diachrónie*. Na úvod predstavil dielo, na ktorého príprave sa okrem iných podieľa aj Maroš Sagan, a jeho príspevok sa takisto týkal časti ich spoločného výskumu. Ide o dlho pripravovaný prekladový slovník historického charakteru, ktorý by používateľom poskytol okrem prekladu z latinčiny a starofrancúzštiny do slovenčiny aj prehľad historických (dnes už zvyčajne nepoužívaných) výrazov, ich etymologický vývin a postupné zmeny významu. Pôjde o slovník kontextového typu, ktorý bude obsahovať 3000 vstupov získaných excerpciou a analýzou starých literárnych textov z 11. až 13. storočia písaných v latinskom a starofrancúzskom jazyku. Autor upozornil na dôležitosť diachrónneho prístupu pri skúmaní významu jednotlivých slov. Iba takouto komplexnou analýzou možno odkryť všetky pôvodné zmysly a významy každého výrazu, ako aj ich neskoršie posuny a zmeny, a to práve vzhľadom na rozličné kontextové použitie.

Poslednou vystupujúcou v jazykovednej sekcii bola Eva Valentová z Masarykovej univerzity v Brne, ktorá sa v úvahe *O sémantickej stabilite slova* zamýšľala nad ustálenosťou sémantických významov a nad denomináciou slov. Polysémia slova je založená na opozícii dvoch významov: na jednej strane stojí

vlastný (pôvodný) význam, na druhej strane odvodený význam. Autorka sa zamerala na trópy (metafory) a iné obrazné pomenovania. Na základe vzťahov medzi týmito výrazovými prostriedkami vysvetlila sémantickú modifikáciu a posun významu slova na základe konkrétneho kontextu.

Po obedňajšej prestávke sa všetkým účastníkom prihovorila Sylviane Coyaultová z Univerzity Blaisa Pascala v Clermont-Ferrande a uviedla plenárne vystúpenie Evy Švarbovej z nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa. V prednáške *Zmysel a slovesné časy* ponúkla prehľad minulých časov vo francúzštine a zamyslela sa nad interpretáciou času ako gramatickej kategórie. Jazykovedcov od nepamäti zaujímal fenomén času. Výraz *čas* je veľmi nepresný a abstraktný, rovnako dobre môže odkazovať na moment, ktorý práve žijeme, ako na niečo dávno minulé či len na potenciálnu budúcnosť, rozdiel je aj medzi lingvistickým časom (gramatickým) a reálnym časom atď. P. Charaudeau vo svojej teórii vysvetľuje, že čas treba vždy definovať na základe vzťahu medzi hovoriacim a časovým momentom, na ktorý sa jeho výpoveď vzťahuje. Minulosť a časy minulé teda delí skôr podľa sémantických okolností a jednotlivých kontextov. Čas a význam pri slovese sú takisto úzko spojené so slovesným vidom a modálnosťou.

Poslednou prednášajúcou celého podujatia bola Zuzana Malinovská-Šalomonová z Prešovskej univerzity. V literárnovednom príspevku *Súčasný francúzsky román* predstavila vlastnú analýzu diela známeho francúzskeho spisovateľa Jeana Echenoza. Komentujúc súčasný stav francúzskej literatúry, vyjadrila svoje obavy z jej klesajúcej úrovne. Ako príklad uviedla záplavu dnes moderných a obľúbených „autobiografických“ diel a intímnych výpovedí spisovateľov. Tieto texty sú často „chudobné“, bez akejkoľvek hlavnej myšlienky, autor chce očividne zaujať za každú cenu, a to väčšinou na úkor kvality diela.

Po tomto vystúpení Sylviane Coyaultová zhodnotila tohtoročný seminár, vyjadrila svoju spokojnosť nad vysokou kvalitou prednesených príspevkov a pozitívne zhodnotila i veľkú interdisciplinárnosť ako ďalší z obohacujúcich faktorov.

Celé podujatie oficiálne zakončil Jean-Pierre Meullenet, riaditeľ Francúzskeho inštitútu a poradca pre Medzinárodnú kultúrnu spoluprácu.

Martina Forróová

Kniha o slovenčine vo Vojvodine

[MYJAVCOVÁ, Mária: Slovenčina v jazykovej enkláve. Báčsky Petrovec — Nadlak: Kultúra — Vyd. I. Krasko. 2001. 224 s.]

„Pre nás je to, že tu existujeme, samozrejmosť“, vraví Mária Myjavcová (nar. 1934), teoreticky dobre pripravená a rozhľadená slovakistka pôsobiaca v Novom Sade v Juhoslávii, na s. 9 svojej novej publikácie *Slovenčina v jazykovej enkláve*, ktorú v edícii Vedecké zošity spoločne vydala Kultúra v Báčskom Petrovci a Vydavateľstvo Ivana Kraska v Nadlaku. Uvedený výrok povedala predovšetkým na adresu tých spolurodákov, ktorí v kultivovanom prostredí juhoslovanskej Vojvodiny „objavujú slovenskú Ameriku“, to, že tam Slováci vôbec žijú. V tomto výroku cítime spomenutú výčitku, ale zistíme v ňom aj čosi, čo má širšiu platnosť: autorkinu hrdosť na svoju slovenskosť, na bohaté kultúrne a iné tradície tamojších Slovákov, na práva, ktoré si uchránili, aj na úctu, ktorú vo svojom prostredí požívajú. Kto pozná pomery v juhoslovanskej Vojvodine, ten môže potvrdiť, že tam Slováci žili a žijú plnohodnotným občianskym, kultúrnym aj slovenským národným životom. Len vďaka takýmto podmienkam mohla u vojvodinských Slovákov vzniknúť bohatá umelecká tvorba (pričom výtvarné diela viacerých tamojších insitných maliarov už získali svetové uznanie), ako aj vedecká tvorba týkajúca sa slovenčiny, slovenskej literatúry a kultúry, len preto tam sústavne po mnohé desaťročia mohli a môžu vychádzať noviny a časopisy, ale aj vedecké zborníky a monografie.

Keď autorka na s. 42 svojej knihy píše, že „pozície spisovnej slovenčiny sa začali významne rozširovať už v období po druhej svetovej vojne a najmä v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch“, treba to pripísať na konto nielen uvedeným priaznivým spoločenským podmienkam a „pozitívnej jazykovej politike juhoslovanského štátu“ (tamže), ale aj životaschopnosti a prirodzenému etnickému i ľudskému sebavedomiu vojvodinských Slovákov, ktorí svoju druhú vlasť obývajú už vyše pol treť a storočia.

V úvode k profilovej štúdii celej knihy (štúdia má názov *Súčasná vývinová tendencia v spisovnej slovenčine v Juhoslávii* a zaberá 45 tlačených strán) autorka

píše, že predmetom jej pozornosti je spisovná slovenčina v Juhoslávii a „konfrontácia stavu v slovenskom spisovnom jazyku, aký sa dnes používa v Juhoslávii, so súčasnou spisovnou slovenčinou na Slovensku“ (s. 39). Túto tematiku možno pokladať za ústrednú v celej knihe; v ďalších textoch zaradených do výberu sa rozpracúvajú jednotlivé hľadiská tejto témy, ako sú slovensko-srbské jazykové kontakty a slovensko-srbský bilingvizmus, konfrontačný pohľad na niektoré jazykové javy, prenikanie srbských slov do bežne hovorenej slovenčiny, jazyková výchova a jazyková kultúra v podmienkach slovensko-srbského bilingvizmu. Vo všetkých prípadoch ide o vedecky aj spoločensky aktuálne témy, ktorých vedecké spracovanie zásadným spôsobom obohacuje naše poznanie jazykovej situácie vo Vojvodine, osobitne problematiku jazykových kontaktov a jedného prípadu slovansko-slovanského bilingvizmu.

Na viacerých miestach práce autorka predkladá aj otázku vzťahu územne odlúčenej slovenčiny a slovenčiny v materskej krajine, predovšetkým so zreteľom na spisovnú formu slovenského národného jazyka. Treba povedať, že s predstavou samostatného vývinu vojvodinskej slovenčiny sa autorka síce zaoberá, ale iba v hypotetickej rovine, v skutočnosti vzťah enklávnej a materskej slovenčiny dôsledne posudzuje ako vzťah (odlúčenej) časti a (jednotného) celku. Pritom aj časť, aj celok majú svoje objektívne dané špecifiká, ktoré sa žiada rešpektovať vo vedeckej teórii aj v spoločenskej praxi. Napriek istým divergentným javom vo vývine slovenčiny vo Vojvodine v pomere k slovenčine v Slovenskej republike, daným intenzívnymi slovensko-srbskými jazykovými kontaktmi, ako aj napriek istej zakonzervovanosti slovenčiny vo Vojvodine vo vzťahu k slovenčine v materskej krajine sa slovenský jazyk vo Vojvodine pokladá za integrálnu a živú súčasť slovenčiny na Slovensku a tento fakt sa podporuje aj v školskej i mimoškolskej jazykovej výchove a v jazykovej kultúre vo Vojvodine. Ako vraví autorka na s. 9, „potomkovia tých dávnych predkov v týchto krajoch i dnes považujú svoju spisovnú slovenčinu za organickú súčasť spisovnej slovenčiny používanej na Slovensku, a teda aj za jedno z najpevnejších spojív so slovenčinou na Slovensku“. S týmto stavom nie sú v protirečení ani niektoré lexikálne javy, s ktorými sa stretáme v autorkinej reči (napríklad *alarmantne pôsobiť*, s. 214, alebo *impresum na konci knihy*, s. 210) a ktoré v slovenčine na Slovensku nie sú bežné (namiesto príslovky *alarmantne* sa bežne upotrebuje forma *alarmujúco*, latinský typografický termín *impresum* sa nahrádza pôvodne francúzskym výrazom *tiráž*).

Je prirodzené, že uvedená problematika sa týka predovšetkým spisovnej podoby slovenského národného jazyka v oboch prostrediach. Tu vojvodinskí slovakisti napriek istému zaváhaniu pri prijímaní pravopisnej a jazykovej reformy z r. 1953 (ako uvádza M. Myjavcová na s. 41 svojej knihy, výsledky tejto reformy do praxe zaviedli až od r. 1956) vždy podporovali teóriu a prax jednotnej spisovnej normy a jednotnej kodifikácie. Pravdepodobne aj pre tento aktívny postoj vojvodinských slovakistov je dnes situácia slovenčiny a osobitne spisovnej slovenčiny vo Vojvodine taká, aká je. Dodajme, že je relatívne priaznivá. Nie je to suchá či odumierajúca ratolesť na kmeni slovenčiny; podľa autorky „v rozvoji spisovnej slovenčiny vo Vojvodine sa (aj napriek istým deštruktívnym procesom) plne potvrdzuje životaschopnosť slovenského jazyka, keď aj v odlišných spoločensko-politických a hospodársko-kultúrnych podmienkach dobre splňa všetky funkcie spisovného jazyka“ (s. 82). Na príklade poslovenčovania názvov obcí, v ktorých žijú Slováci, ako sú *Hložany*, *Petrovec*, *Kysáč*, *Erdevík*, ako aj ďalších vojvodinských miestnych názvov, ako je *Báč*, *Nová Pazova*, *Sriemske Karlovce*, autorka ukazuje pružnosť a živosť spisovnej slovenčiny v tomto špecifickom prostredí.

Prácu *Slovenčina v jazykovej enkláve* možno pokladať za istú syntézu celoživotného autorkinho úsilia pri prenikaní do šírky aj hĺbky problematiky slovenčiny vo Vojvodine, jej normy a kodifikácie i jej fungovania v mnohojazyčnom prostredí a najmä jej kontaktov so srbčinou. M. Myjavcová na takýto celostný pohľad dlho zbierala sily. Výsledná podoba práce svedčí o dôvernom poznaní jazykovej, ale aj kultúrnej a spoločensko-politickej problematiky Slovákov žijúcich vo Vojvodine, o zhromaždení bohatého a reprezentatívneho jazykového materiálu zo slovenského i srbského jazyka a potvrdzuje aj autorkino dobré poznanie jazykovednej literatúry, najmä slovakistickej a všeobecnojazykovednej. Jazykový materiál, ktorý autorka mala možnosť zbierať počas mnohoročného učiteľského, redaktorského, prekladateľského, publicistického aj vedeckého pôsobenia, je veľmi cenný a v knihe sa stáva predmetom jemnej formálnej i sémantickej analýzy. Závěry, ku ktorým autorka dospieva, sú presvedčivé a majú čo povedať čitateľom v Juhoslávii aj na Slovensku. Najmä pri konfrontačnom slovensko-srbskom pohľade uplatňuje súčasný sociolingvistický pojmový aparát, ktorý jej umožňuje adekvátne zachytiť zložitú jazykovokontaktovú problematiku. Z druhej strany sa žiada vysloviť ľútosť nad tým, že autorka sa pri charakterizovaní postojov súčasnej slovenskej jazykovedy k jazykovej kultúre uspokojila so schematickým a aj nepravdivým rozlíšením tzv. normativistov a

sociolingvistov, ktoré pochádza z dielne niektorých sociolingvistov (porov. s. 126 — 127).

Pozoruhodné zistenia autorka prináša aj v 2. časti knihy, ktorú nazvala *State o slovenskom jazyku v praxi*. Čitateľa zaujmú najmä náročné analýzy syntaktických osobitostí v novinách a v úradných dokumentoch. Rozumné stanoviská formuluje aj v súvisi s úlohami jazykovej výučby, konkrétne výučby slovenčiny ako materinského jazyka v podmienkach bilingvizmu. Jej úvahy vyúsťujú do záveru: „Najmä prílišné sústreďovanie vyučovacích požiadaviek na pravopisnú stránku a holú gramatiku by malo ustúpiť pred cieľavedomým pestovaním celkových vyjadrovacích schopností žiakov v spisovnej slovenčine“ (s. 216).

Knihu uzatvára poznámka o autorke, informácia o pôvodnom publikovaní štúdií zahrnutých do knihy a menný register, v ktorom pri niektorých lingvistoch treba opraviť krstné mená (napríklad na s. 222: *Zimek, Roman* — správne *Rudolf*).

Knihá M. Myjavcovej okrem iného je aj svedectvom o tom, akú výdatnú inšpiráciu môže vnímavému bádateľovi poskytnúť jazyk. Túto knihu môžeme pokladať nielen za vedecký obraz situácie slovenského jazyka vo Vojvodine, ale aj za vyznanie vzťahu autorky k jazyku všeobecne a k slovenčine osobitne. Keď autorka vraví o tom, že „u slovenských detí súčasne s vyučovaním slovenčiny treba pestovať aj vzťah k materinskému jazyku“ (s. 216), zároveň upozorňuje, že pritom nejde „o nejaké romantizujúce oslavovanie krás slovenského jazyka, ale o triezvy postoj k svojmu jazyku. Slovenský jazyk je jedným zo základných atribútov každého Slováka, kdekoľvek žije, a deti treba viesť k tomu, aby tento svoj jazyk poznali čím lepšie, aby v ňom videli rovnako vyspelý dorozumievací prostriedok, akým sú aj ktorékoľvek iné jazyky“ (tamže). V rovnakom tóne je ladený výrok zo s. 178: „Každý jazyk má svoje zvláštnosti a len povrchnému pozorovateľovi sa istý jazyk môže zdať menej pružný alebo dokonca komplikovanejší než daktorý iný. Ku každému jazyku, ktorý používame na dorozumievanie, treba pristupovať s náležitou úctou. A najmä netreba na základe úzkeho subjektívneho pohľadu ten-ktorý jazyk vyhlasovať za dokonalejší alebo menej dokonalý“.

Knihu M. Myjavcovej *Slovenčina v jazykovej enkláve* by sme mali prijať aj ako aktuálnu výzvu slovenským lingvistom žijúcim v Slovenskej republike, aby venovali väčšiu pozornosť slovenčine žijúcej mimo hraníc Slovenska a aby pri analýze a hodnotení stavu a fungovania slovenského jazyka väčšmi prizerali aj na výsledky

vedeckého výskumu slovenského jazyka v zahraničí.

Ján Kačala

Dobry výber kresťanských úvah o problémoch súčasného ľudstva

[Vragaš, Štefan: V službe Ducha. Bratislava: Lúč 2001. 358 s.]

Vydavateľstvo Lúč otvára novú knižnú edíciu analektami (vybranými článkami a štúdiami) z tvorby univerzitného profesora Štefana Vragaša, niekdajšieho emigranta a terajšieho navrátenca. Cieľom edície je priblížiť vedeckú, umeleckú a ďalšiu tvorbu tých Slovákov, čo v predchádzajúcom politickom režime opustili vlasť, aby jej slúžili v zahraničí, kde mali a chceli slobodne kráčať za splnením svojich osobných duchovných cieľov, ku ktorým mali doma zarúbanú cestu. Mnohí emigranti sa po roku 1989 vrátili na Slovensko. Je medzi nimi aj Štefan Vragaš, profesor teológie na bratislavskej teologickej fakulte. Prostredníctvom edičného projektu vydavateľstva Lúč sa však na Slovensko vracajú nielen tí Slováci, ktorí sa sem vrátili fyzicky, ale aj tí Slováci, čo po emigrácii naďalej zostávajú v cudzine. Vracajú sa v diele, ktoré aj napriek tomu, že vzniklo za hranicami Slovenska, je súčasťou slovenského vedeckého, umeleckého aj politického života.

Štúdie a články Š. Vragaša sú zatriedené do troch tematických skupín: I. Tematika sociálnej náuky cirkvi, II. Parciálne témy zo systematickej teológie a z cirkevných dejín, III. Tematika náboženského, národného a kultúrneho života Slovákov. Garantmi výberu sú také osobnosti slovenského kultúrneho života, ako prof. J. M. Rydlo (autor Predslovu), básnik a literárny vedec V. Turčány, jazykovedkyňa a prekladateľka A. Ferencíková a ďalší. Hoci sa vzhľadom na zacielenie časopisu Kultúra slova žiada v tejto správe upriamiť pozornosť predovšetkým na tretí tematický okruh, treba aspoň naznačiť, že z obsahovej stránky sú zaujímavé aj predchádzajúce dve časti. Je v nich veľa užitočných informácií o faktoch a udalostiach, ktoré súčasná slovenská publicistika buď podáva skreslene, tendenčne, alebo jednoducho zamlčiava. Ide o veci zviazané s takým fenoménom, ako

sú ľudské práva (v ich rámci problematika nezamestnanosti, rodiny a i.), vzťah etiky a kultúry ap. Š. Vragaš vo svojich úvahách o problematike ľudských práv nadväzuje na pápežské encykliky — na encykliky súčasného pápeža a jeho predchodcov. Okrem iného píše: „To, že nezamestnaným treba pomôcť, je sociálnoetická požiadavka solidarity. Je veľkou úlohou spoločnosti a zodpovedných orgánov v štáte všemožne sa starať o to, aby každý, kto hľadá prácu, aj dostal primeranú prácu. Iba prácou sa človek realizuje, rozvíja svoje ľudské bytie“ (s. 95). V knihe je pozoruhodný údaj, že Všeobecná deklarácia ľudských práv — veľmi záslužný dokument OSN z roku 1984 — má svojho predchodcu v pápežských dokumentoch. V jednom z nich sa už v roku 1941 vyzdvihujú „niektoré okruhy ľudských práv, ako sú právo človeka na hmotné dobrá zeme, právo na prácu a zabezpečenie rodiny, právo uctievať Boha, právo založiť si rodinu a právo slobodnej voľby povolania“ (s. 109). Je potrebné upozorniť na takéto jednotlivosti, keďže sa proti kresťanstvu a osobitne proti Katolíckej cirkvi vedie sústavne a na celom svete diskreditačná kampaň.

Nie je náhoda, že pozornosť Š. Vragaša priťahovali významné slovenské aj nie slovenské osobnosti, ktorých dielo je priamo alebo nepriamo spojené s jazykom, so slovenčinou ako konštitutívnym atribútom spoločenstva formujúceho sa v priebehu vekov na osobitný národ, osobnosti, ktoré slovenčinu skúmali, zveľaďovali a obraňovali. Očividne tu ide o priamu súvislosť, filiáciu s pôvodnou odbornou orientáciou autora vybraných textov (Š. Vragaš vyštudoval na FF UK v Bratislave odbor slovenský jazyk a história a po štúdiách istý čas pracoval ako lexikograf v akademickom jazykovednom ústave). Vo výbere sa nachodia texty o svätom Cyrilovi a Metodovi, Gorazdovi, o diele A. Bernoláka, Š. Moyzesa, ale aj o významných reprezentantoch slovenskej jazykovedy z druhej polovice minulého storočia, napr. o profesorovi E. Paulinym, J. Oravcovi, na ktorých sa ešte pamätá staršia aj najstaršia generácia absolventov bratislavskej a nitrianskej vysokej školy. O profesorovi Oravcovi, ktorého nedožitú osemdesiatku sme si pripomenuli v 3. čísle tohto ročníka, sa vo výbere píše, že sa „svojím húževnatým a pracovitým životom vypracoval na jedného z popredných slovenských jazykovedcov. Bol vynikajúci vedec, výborný pedagóg a človek nevšedných vlastností. Vždy prejavoval záujem o iných, vyžaroval optimizmus, oduševňoval sa za spravodlivú vec a bezhranične miloval svoj národ a jeho reč“ (s. 325). O každej osobnosti by sa dalo citovať veľa ďalších priaznivých charakteristík, pričom vo všetkých by bola nevyhnutne prítomná principiálnosť, duchovnosť a kresťanská orientácia ako výrazná črta osobnostnej výbavy a

duchovného mikrosveta charakterizovaných osobností. Š. Vragaš bol dobre informovaný o dianí v slovenskej jazykovede a hoci štúdié a články vznikali v zahraničí, mal k dispozícii vari všetko, čo je potrebné pri písaní profilových štúdií. Zaznamenajme, že niektoré štúdié sú napísané v nemčine alebo v taliančine a že takto vyšli aj v analektách.

Vhodným doplnkom publikácie je výberová bibliografia Š. Vragaša. Dá sa z nej vyčítať, že na začiatku jeho odbornej dráhy sa okrem koncipovania hesiel do šesťzväzkového Slovníka slovenského jazyka venoval jazykovej kultúre a recenzovaniu textov z hľadiska jazykovej správnosti a terminologickej vhodnosti. Takýmto spôsobom začínala a do publikačnej činnosti sa tradične zapájala najstaršia aj staršia generácia slovenských jazykovedcov. V súčasnosti je to viac výnimka ako pravidlo.

Analektá *V službe Ducha* sú premysleným usporiadaním závažných textov katolíckeho kňaza a zároveň pekne vystrojenou publikáciou, ktorej ani z hľadiska jazykovej kultúry nemožno vyčítať takmer nič, čo je vzhľadom na východiskovú odbornú orientáciu autora celkom prirodzené a samozrejmé. Ale ak píšeme, že vyčítať nemožno takmer nič, znamená to, že na čosi predsa len treba upozorniť. Povedzme na to, že v pomenovaniach, v ktorých sa má vyjadriť bližšie určenie či vymedzenie (*arcibiskup-metropolita, profesor-kňaz*) sa spojovník nepíše (pozri Pravidlá slovenského pravopisu, 2000, s. 114); že sloveso *menovať* vo vyjadreniach *menovať za arcibiskupského duchovného radcu* (s. 11) treba nahradiť slovesom *vymenovať* (porov. na tej istej strane náležité spojenie *vymenovať za profesora*); že datív krstného mena *Terézia* je *Terézii* (nie *Terézie*, s. 358); že krstné meno prof. Krošlákovej je *Ema*, nie *Eva*; že používanie zámena *tento* v samostatnom postavení sa tradične pokladá za priestupok proti spisovnej norme (napríklad na s. 94 a inde). Tieto veci má ustrážiť redaktor alebo korektor vydavateľstva.

Názov analekt *V službe Ducha* je zreteľným signálom, že publikácia chce slúžiť dobru, pravde a spravodlivosti v intenciách kresťanského chápania sveta. Z obsahu však vychodí, že ide aj o oddanú službu Slovensku, jeho dejinám, do ktorých na prvom mieste patria významné osobnosti, a slovenskému slovu.

Ivan Masár

SPYTOVALI STE SA

Bilbord, bilbordový. — Z Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky sa nás v súvislosti s prípravou novelizácie volebného zákona, ktorou sa upravujú podmienky pri vedení volebnej kampane a aj využívanie veľkoplošných plagátov na volebnú kampaň, spytovali, ako písať pôvodom anglický názov *billboard* v slovenčine.

Anglické slovo *billboard*, ktorým sa pomenúva veľká tabuľa na nalepovanie plagátov, je vlastne zložené slovo skladajúce sa z dvoch častí, z anglického slova *bill*, ktoré má okrem iného význam „oznam, oznámenie, plagát, vyhláška“, a zo slova *board*, ktoré má aj význam „doska, lata“, resp. „tabuľa“ (porov. J. Šimko: Anglicko-slovenský slovník, 1991). Doslovný preklad anglického slova *billboard* by teda bol *plagátová tabuľa*. Slovo *billboard* zaznačujú už aj naše slovníky cudzích slov, Veľký slovník cudzích slov z r. 1997 od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej ho zaznačuje iba v pôvodnej pravopisnej podobe s výslovnosťou [bilbórd] a vysvetľuje ako „veľký plagát (obraz); veľkoplošná reklamná tabuľa“ a z češtiny preložený Slovník cudzích slov (1997) ho takisto zaznačuje v pôvodnej pravopisnej podobe, ale s výslovnosťou [bilbórd] a s výkladom „veľkoplošná plagátovacia tabuľa“.

Pri pozornejšom sledovaní výslovnosti slova *billboard* sme zistili, že v slovenčine sa uplatňuje dvojaká výslovnosť, a to [bilbórd] aj [bilbord]. V písaných prejavoch sa okrem v súčasnosti prevažujúcej pôvodnej pravopisnej podoby *billboard* uplatňuje aj zdomácnená pravopisná podoba zhodná s výslovnostnou podobou tohto slova v slovenčine, teda *bilbórd* aj *bilbord*.

V slovenčine máme už zdomácnené pôvodne anglické slová s druhou časťou *board*, a to *skateboard* v podobe *skejtbord* a *snowboard* v podobe *snoubord*. So zreteľom na to aj anglické slovo *billboard* je v slovenčine odôvodnené používať v pravopisne zdomácnenej podobe *bilbórd*. Slovo *bilbórd* v tejto pravopisnej podobe bude zaradené aj do štvrtého, doplneného a upraveného vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka, a to s vysvetlením „veľkoplošná reklamná tabuľa, pútač“, a pri ňom bude priradené prídavné meno *bilbordový*.

Matej Považaj

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (38)

akvapark i **aquapark** gen. -u, muž. (lat. + fr.) zábavný park s bazénmi, vodnými a inými atrakciami v prímorských krajinách; stredisko s komplexom bazénov a rozličných vodných atrakcií, ozdravno-relaxačných zariadení a služieb určených na oddych a zábavu; vodný park: *Vo dne v noci môžete navštíviť obrovský akvapark Serena... — Prvý krytý aquapark na Slovensku by mali postaviť v Banskej Bystrici v lokalite Štiavničky. (TLAČ)*

Slovo *akvapark* (zväčša v pravopisnej podobe *aquapark*) je známe z katalógov cestovných kancelárií. Označuje sa ním jedna zo zaujímavostí, ktoré majú možnosť navštíviť turisti v prímorských krajinách. Ide o park s bazénmi, tobogánmi, kaskádami, divou riekou, chrličmi vody a inými vodnými zvláštnosťami, prípadne s predstaveniami cvičených delfínov, ktorých cieľom je poskytnúť návštevníkom zábavu a relax. Akvaparky sa začali budovať aj v suchozemských krajinách. Popri rozmanitých vodných atrakciách ponúkajú návštevníkom aj služby typické pre plavárne či kúpele, ako saunu, parné kúpele, podvodné a iné masáže, solárium, fitness, kozmetický salón, vodný bar atď. Akvapark v tomto chápaní predstavuje rozsiahly, z veľkej časti zastrešený areál s pestrou ponukou ozdravných a relaxačných aktivít a služieb, často v umelo vytvorenom prírodnom prostredí, príp. imitujúcom prímorské prostredie (napr. s akváriami s morskými rybami, s jaskyňami s podvodnou hudbou, s horolezeckou stenou ap.), určený na regeneráciu a rozptýlenie počas celého roka.

Podstatné meno *akvapark* je zložené z časti *akva-* (z latinského slova *aqua* — vod) a *a* zo slova *park* (z fr. *parc* — pôvodne „ohradený, oplotený priestor“). Slovo *park* pôvodne označovalo výsek prírody, poľovníckej zvernice, ktorý bol neskôr architektonicky upravený (ako súčasť panských sídel, najmä v Anglicku a vo Francúzsku). V súčasnosti sa takto nazýva väčšia (trávnatá) plocha upravená na prechádzky a oddych. Akvapark je teda vodný park. Slovo *akvapark* korešponduje so

zloženým podstatným menom *lunapark* pomenúvajúcim park, resp. priestranstvo s púťovými atrakciami a predstaveniami, ktoré chcú takisto návštevníkov rozptýliť a zabaviť (pôvodne vo večernom čase — odtiaľ lat. časť *luna* — „mesiac“), ako aj so slovom *lesopark* (= lesný park). Doklady ukazujú, že slovo *akvapark* si zatiaľ zväčša zachováva cudzí pravopis (*aqua-*), čo je ovplyvnené jeho výskytom vo väčšine európskych jazykov. V slovenčine je však známa početná skupina zložených slov, kde sa latinská predloha foneticky upravila na podobu *akva-* a funguje ako prvá časť zloženín s významom „voda, vodný“ — porov. *akvamarín* (názov nerastu podľa farby morskej vody; modrozelená farba), *akvadukt* (vodovod, resp. most prevádzajúci vodovod nad územím), *akvamer* (prístroj na meranie obsahu vody v určitom prostredí), *akvabela* (plavkyňa venujúca sa synchronizovanému umeleckému plávaniu) alebo slová prevzaté z angličtiny ako *akvalung* (potápačský dýchací prístroj) či *akvaplaning* (vodný vankúš vznikajúci medzi vozovkou a pneumatikou na vozovke zaplavenej dažďovou vodou spôsobujúci neovládateľnosť vozidla). So zreteľom na to je primerané kodifikovať adaptovanú podobu *akvapark*.

kanisterapia i **canisterapia** gen. -ie, žen. (lat. + gr.) alternatívna forma podpornej terapie pri niektorých telesných a duševných ochoreniach využívajúca špeciálne vycvičeného psa: *Sú obranárske, služobné, poľovnícke skúšky psov, a to už nehovorím o skúškach pre slepecké psy a na kanisterapiu.* (TLAČ) — *V ďalšej hodine Popoludnia s rozhlasom si povieme o liečebných účinkoch kanisterapie.* (ROZHLAS) — *Canisterapia je zjednodušené povedané liečenie, odbúravanie stresu, získavanie pokoja duše prostredníctvom psa.*

O niektorých nových metódach, resp. názvoch terapie sme v Kultúre slova už písali (porov. *arómoterapia*, 1997, roč. 31, č. 1, s. 52, *hipoterapia*, č. 3, s. 185, *speleoterapia*, č. 5, s. 187). Jednou z ďalších foriem je tzv. *kanisterapia*. Pod názvom *kanisterapia* sa skrýva druh podpornej liečby založenej na schopnostiach špeciálne vycvičeného psa, ktorá sa využíva pri rehabilitácii, na zlepšenie zdravotného stavu a na pomoc ľuďom s rozličným telesným a duševným postihnutím. Ide napr. o schopnosť psa pomáhať ľuďom s obmedzeným pohybom pohybovať sa v priestore, o stimulovanie vnemov a impulzov telesne a mentálne hendikepovaných detí prostredníctvom hry so psom (dotykmi a zvukmi), o schopnosť psa predvídať a avizovať záchvaty u epileptikov a cukrovkárov, schopnosť nadviazať kontakt a sprostredkovať alebo napomáhať komunikáciu medzi autistami a okolím, pacientom a

ošetrovateľom (v logopédii, psychológii a psychiatrii). Na rozdiel od hipoterapie, ktorá na zlepšenie zdravotného stavu pacienta takisto využíva pomoc zvierat'a (jazda na koni podporujúca činnosť svalstva telesne postihnutých detí), kanisterapia spočíva predovšetkým na pozitívnom pôsobení psa na psychiku, keď vďaka blízkemu a dlhodobému kontaktu sa medzi chorým a psom vytvorí dôverný vzťah, čo má nielen priaznivé fyziologické účinky, ale upravuje i psychiku a zlepšuje schopnosť sociálnej komunikácie chorých.

Názov *kanisterapia* vznikol a začal sa používať medzi ľuďmi, ktorí sa pokúšajú aplikovať túto metódu v praxi, v prvej polovici 90. rokov v Čechách, odkiaľ sa preniesol do nášho prostredia. Ide o slovo zložené z časti *kanis-* z latinského *canis*, čo je latinský názov psa, a z časti *-terapia* odvodenej od gréckeho slova *thérapeia* — liečba, liečenie. Popri podobe *canisterapia* rešpektujúcej pôvodný latinský pravopis sa možno stretnúť i s podobou *kanisterapia* prispôbenou domácemu pravopisu. Vzhľadom na viaceré pomenovania terapeutických metód, ktoré sa už pravopisne adaptovali (napr. *muzikoterapia* z lat. *musica* — hudba, *hipoterapia* z gr. *hippo* — kôň), ako aj v opore o zdomácnené písanie druhej časti týchto pomenovaní (*thérapeia* — *terapia*) je odôvodnené v prípade neologizmu *kanisterapia* uprednostňovať túto zdomácnenú pravopisnú podobu. Takéto riešenie podporuje i to, že v slovenčine už máme zdomácnené slovo *kanikula*, ktoré v starorímskom kalendári označovalo obdobie, keď Slnko bolo blízko súhvezdia Psa.

stred gen. -u, muž., nové v spojení 1. **naľavo od stredu** s politickou orientáciou od stredu k ľavici; stredolavcový, 2. **napravo od stredu** s politickou orientáciou od stredu k pravici; stredopravicový publ.: *V tejto nezmyselnej ideovej mäteži sa musí orientovať obyčajný človek, ktorému nie je jasné, prečo je tu nová ideová platforma, vznikajúca raz **naľavo**, raz **napravo od stredu**. — Veľkolepý projekt strany integrujúcej všetky politické sily **naľavo od stredu** zlyhal. — Prevažná väčšina maďarských voličov tradične volí maďarské strany **napravo od stredu**. (TLAČ)*

Politická pluralita ako výsledok spoločenských zmien po r. 1989 priniesla nielen vznik množstva strán, ale aj ich kryštalizáciu a diferenciaciu. Tento proces sa odzrkadľuje aj v lexike politikov a novinárov. V nej sa objavili nové výrazy *naľavo od stredu* a *napravo od stredu*. Dané výrazy odrážajú charakter politického spektra spoločnosti, resp. politicko-náborové rozvrstvenie jednotlivých strán v spoločnosti.

Ťažiskovým pojmom je tu neutrálne, resp. vyvážene pôsobiaci stred, z ktorého sa rozbieha orientácia (politických strán, ich stúpencov či sympatizantov) dvoma základnými smermi, a to doľava alebo doprava. Výrazmi *naľavo od stredu*, *napravo od stredu* sa charakterizujú tie subjekty, ktoré sa pohybujú v priestore medzi stredom a ľavicou (stredom a pravicom), ale aj kombinácia takýchto stredolavicových a ľavicových (stredopravicových a pravicových) subjektov. Výrazy *naľavo od stredu*, *napravo od stredu* sa niekedy používajú v kontextoch, keď sa komunikant nechce prihlásiť otvorene či vyhranene k ľavicovej alebo pravicovej príslušnosti, a tak použije dané opisné vyjadrenie. Spojenia *naľavo od stredu*, *napravo od stredu* sa uplatňujú jednak vo funkcii príslovkového určenia (porov. prvú citáciu), jednak vo funkcii nezhodného prívlastku (porov. 2. a 3. citáciu). Sú to typické výrazy publicistického štýlu.

stredolavicový príd. politicky orientovaný od stredu k ľavici, inklinujúci k ľavici, ktorý má ľavicové zafarbenie; stredolavý publ.: *Rozpor medzi ľavicovým voličským potenciálom a schopnosťami ľavicových alebo **stredolavicových** strán sa zväčšuje. — Trh reagoval na zlepšené vyhliadky ohľadom skorého vytvorenia **stredolavicového** vládneho kabinetu.* (TLAČ)

stredopravicový príd. politicky orientovaný od stredu k pravici, inklinujúci k pravici, ktorý má pravicové zafarbenie; stredopravý publ.: *Je viac ako pravdepodobné, že **stredopravicové** strany budú na tieto návrhy reagovať odmietavo. — **Stredopravicový** blok expremiéra Silvia Berlusconiho získal v parlamentných voľbách absolútnu väčšinu kresiel v hornej komore.* (TLAČ)

stredolavý príd. stredolavicový: *Ich víziou je pragmatický **stredolavý** subjekt schopný osloviť i váhajúcich či nespokojných pravicových voličov.* (TLAČ)

stredopravý príd. stredopravicový: *Odmieťa kritiku s poukazom, že k spájaniu sa **stredolavých** síl došlo až po integrácii síl **stredopravých**.* (TLAČ)

Prídavné mená *stredolavicový*, *stredopravicový* a ich synonymné podoby

stredolavý, stredopravý sémanticky korešpondujú so spojeniami *naľavo od stredu, napravo od stredu*. Aj ony vystupujú v kontextoch alebo spojeniach, kde je reč o politicko-názorovom zafarbení, príslušnosti, smerovaní, inklinácii k tomu, príp. kombinácie toho, čo vyjadrujú pojmy politický stred, ľavica a pravica. Slovtvorne sa však od seba odlišujú. Podoby *stredolavý* a *stredopravý* sú odvodené od základu *naľavo od stredu* a *napravo od stredu*. Je to zriedkavý spôsob tvorenia slov, ale významovo priezračný. Podoby *stredolavicový, stredopravicový* sú založené na protiklade ľavicový — pravícový a časť *stredo-* je bližšie určujúcim prvkom.

Silvia Duchková

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (11)

deraviet' -vie -vejú -vej! -vel -vejúc -vejúci -venie nedok. stávať sa deravým, rednúť: *strecha deravie; ponožky deravejú; častým praním obliečky rýchlejšie deravejú; Na póloch deravie ozón*. I 2002; *Súčasnej detskej populácii do značnej miery deravejú zuby*. Vč 1995

deravo prísl.

1. príznačne pre stav deravosti (význ. 1, 2), s dierami: *pôsobiaci, vyzierajúci deravo*

2. hovor. typicky pre nízku úroveň niečoho: *deravo pripravené zákony* chybné; *potlesk divákov vyznel deravo* bol slabý

deravost' -ti ž.

1. prítomnosť, výskyt dier v niečom: *zachovať žiadajú deravost' košíkárskych výrobkov; sveter s maximálnym stupňom deravosti* I 2002

2. stav znehodnotenia, opotrebovania, príp. zničenia spôsobený výskytom väčšieho počtu neželateľných dier: *deravost' chrupu; deravost' plota, strechy*

3. hovor. nízka, slabá úroveň niečoho, nekvalita: *deravost' brankára* slabý

výkon; **deravosť** legislatívy medzery v zákone umožňujúce jeho obchádzanie;
Posúdenie deravosti momentálne horúcej hranice medzi Slovenskom a Ukrajinou. I
2002

deravý -vá -vé príd.

1. majúci dieru, diery: **deravý** kôš; **deravý** porcelánový svietnik; **deravé** sito;
deravé oblaky

2. častým používaním al. pôsobením času prederavený; syn. zodratý, zničený:
deravý plot; **deravý** hrniec, sud; **deravé** šaty, topánky; *plátať deravú* bielizeň;
zaštopkať deravé ponožky; *Lenže ak zaspíme, potopíme sa ako myši, strecha nad nami*
je deravá. Pohronský

3. hovor. majúci nízku kvalitu, úroveň spôsobenú chybami al. citeľnými
medzerami v niečom: **deravé** vedenie podniku; **deravý** zákon, predpis s medzerami
umožňujúcimi jeho obchádzanie; **deravé** riešenie problému nedostatočné; *Hovoril o*
počte tankov, diel a guľometov, čo sa náhlili na východ zaplátať deravý front. Krno;
Pucher prešiel celé klzisko i deravou domácou obranou a skóroval. Pd 1995

prirovnanie: **deravý** ako sito/rešeto/ementál veľmi prederavený

• fraz. *deravá pamäť/hlava* slabá, vynechávajúca; [večne] **deravé** študentské
vrecko všeobecne známy nedostatok peňazí u študentov; *mať deravé ruky* byť
nešikovný; hovor. *nemať [ani] deravý groš* byť bez peňazí; *nestojí ani za deravý*
groš/šesták/grajciar al. *stojí za deravý groš/šesták/grajciar* nemá cenu; *syptať sa ako z*
deravého vreca hrnúť sa vo veľkom množstve

diera -ry dier ž.

1. prázdne miesto v niečom vzniknuté porušením celistvosti; syn. otvor: *väčšia,*
menšia diera; *vetracia, komínová diera*; **diera** v stene, v povale, v dlážke; **diera** v
plote, v streche; **diera** na pančuche, na košeli, na kabáte, na podrážke; **diery** na
oblečkach, na utierkach; *uterák je samá diera* úplne deravý; **diery** v skalách, *skalné*
diery; **diera** v zube; *prebiť dieru* v okne, na streche; *vyvrátať diery* do dreva; *zašiť,*
zaštopkať dieru; *zapchávať, zatierať diery*; *vypáliť na obruse dieru*; *vyšúchať na*
sedáčke dieru; *kožené oblečenie s grafitmi a dierami* Sme 1998; *Janka Salíšová*

musela nosiť na tvári vreckovku, do ktorej si pre oči povystrihovala diery. A. Bednár; let. *vzdušná diera*; ban.: *vrtná diera*; *odpal'ovacia diera*; astron.: *čierna diera* objekt vo vesmíre s polomerom menším ako jeho gravitačný polomer a s takou silnou gravitáciou, že z neho nemôže do okolitého priestoru uniknúť ani fotón svetla; *korónálna diera* oblasť v slnečnej atmosfére s veľmi nízkou hustotou a teplotou; meteor, *ozónová diera* miesto v atmosfére, na ktorom sa pozoruje výrazný úbytok stratosferického ozónu

2. hovor. väčší nedostatok; narušenie plynulosti; prázdny priestor; syn. medzera, trhlina: *organizačná, rozpočtová diera*; *diery* v *predpisoch, v zákonoch*; *výkonnostné diery* vo futbale, v hokeji, v tenise; *diery* v oblasti financovania zdravotníctva, školstva; *mať diery* vo vedomostiach, vo vzdelaní; *Ak vypadne sedem vozov ako dnes ráno, vznikne diera.* Vč 1971; *Našimi legislatívnymi dierami prepadáva všeličo.* Pd 1995; *V hľadisku bolo niekoľko dier s prázdnyimi sedadlami.* Pc 1996; poľov. *poľovná diera* medzera v rade strelcov al. honcov na spoločnej poľovačke

3. zvierací, obyč. podzemný úkryt; syn. nora: *myšacia, krtia diera*; *hadia, liščia, jazvečia diera*; *zaliezť do diery*; *skryť sa v diere*; *prenášať mláďatá z jednej diery do druhej*

4. pejor. neútulné, tmavé, špinavé, obyč. vlhké obydlie, bývanie; syn. brloh: *polopivničná, pivničná diera*; *väzenská diera*; *bývať, žiť v diere*; *Bezdomovci sa grupujú v mestských dierach.* Pc 1998; *Tak toto nie, tu ja bývať nebudem, v tejto diere, v tomto baračisku, v tejto barabizni so spoločnými záchodmi.* Jurík

5. pejor. odľahlé, opustené miesto, obyč. veľmi vzdialené od rušného centra; syn. vyhnanisko, zapadákov, zapadákov: *nekultúrna, zastrčená diera*: *Ani len vysokú školu tam nemajú, nijaký poriadny priemysel, no hotová diera.* M. Ruppelt; *Pravno je diera, v Pravne nijaký vlak nestojí dlhšie ako štyri minúty.* Jašík; *Že si prišiel do takejto diery, rovno zo školy do takého brlohu, pánbožkovi hodne, hodne za ritkou — vraví udivený pán poľesný.* P. Kováčik

6. vulg. ritný otvor; ženský pohlavný orgán

• fraz. *čierna diera* miesta najväčšieho nedostatku, najväčších chýb; *dostať/získať/vyhrať/zdediť z koláča dieru* nič; *hľadať, kde nechal tesár dieru* zisťovať možnosti úniku; *látať/plátať/zapchávať dieru dierou* naprávať chybu chybou; *látať/plátať diery* núdzovo naprávať chyby; *neurobiť/nespraviť [nijakú]*

dieru do sveta nevykonať nič mimoriadne významné; *schoval by sa [i] do myšacej diery* a) hanbí sa za niečo b) je nesmelý; *urobiť/spraviť dieru do sveta* vykonať niečo významné, dosiahnuť veľký úspech; *zaliezť/schovať sa ako syseľ do diery* izolovať sa;

→ dierka;

dieročka -ky -čiek ž. zdrob expr.: *prepichnúť do plastovej fľaše dieročku*; *Medovníčky ozdobujeme poľovou cez mikroténové vrečko, v ktorom sme urobili milimetrovú dieročku*. Pd 1995; *Priložil si okarínu k ústam, oblapil ju dlaňou, a ako fúkal, tak prstami zakrýval a odkrýval dieročky*. Zelinová;

dierisko -ka -risk s., N a A sg. i ž., zvel.: *dierisko na ponožke*; *vytrhnutá dierisko na obliečke*; *Venco s Pištom už ležali pod kolesom a baterkou svietili na zadymený podvozok. Zreteľné dierisko*. Sloboda

prírovnanie: **dierisko** ako/ani svet obrovská diera

dierka -ky -rok ž.

1. zdrob. k diera: *malá dierka*; *dierky* rovnakej, nerovnakej veľkosti; *dierky* v syre; *vyvrátať dierku* s priemerom dva milimetre; *trafiť do dierky*; pren. *Lucia sa zastavila. Žaby křkali, nebo sa ponášalo na cedník s dierkami hviezd*. Blažková

◇ ustálené spojenie: *ušná, nosná dierka*

2. cielene vytvorený otvor v nejakom predmete (v odeve, v obuvi a pod.): *gombíková dierka*; *klúčová dierka* i fraz.; *kožený remeň s dierkami* na fixovanie; *dierky* na písťalke; *čipka s dierkami*; *dva rady dierok* na topánkach; *Štefan vybral nožnice, odstrihol dve okrúhle záplaty a prebil na nich dierky*. Tomaščík; odev.: *vyšívaná, švíková dierka*; *falošná dierka* napodobenina dierky bez otvoru; *holá dierka* bez dierkovej výstuže

• fraz. *aj remeň má poslednú dierku* všetko má istú hranicu; *mať dierku na sluche* byť zabitý výstrelom do hlavy; *pretiahnuť sa/ubzknúť [hoci] aj klúčovou dierkou/cez klúčovú dierku* všade, od všadiaľ sa dostať

dierkatý -tá -té príd. s početnými jemnými dierkami, otvorčekmi; syn. dierkovaný, dierkovitý: *hrubo, riedko dierkatý*; *dierkatý kameň, papier*; *dierkatá látka, tkanina*; *dierkaté sandálky*; *dierkatá tobolka plodu*; *dierkatá fazuľa* s

vyhĺbenými dierkami od škodcov

dierkovací -cia -cie príd. vyrábajúci dierky; slúžiaci na dierkovanie: **dierkovací automat**; **dierkovací šijací stroj**; **dierkovacie kliešte**

dierkovač -ča pl. N -če m. zariadenie na dierkovanie, dierkovací stroj; syn. dierkovačka, perforovač: **mechanický dierkovač**; **dierkovač plechu**; **dierkovač na spisy**; **predierkovať listy dierkovačom**; **prototyp dierkovača priehľadových lístkovníc pre kartotéku cestovných a čiastkových správ** TN 1966

dierkovačka -ky -čiek ž.

1. stroj na dierkovanie papiera; syn. dierkovač, perforovačka: **kancelárska dierkovačka**; **predierkovať listy dierkovačkou**

2. odev. špeciálny šijací stroj na vyšívanie dierkového štepu s presekávaním dierkového otvoru: **obleková, bielizňová dierkovačka**

dierkovanie -nia s.

1. cielené prerážanie, vystrihovanie al. vŕtanie dierok rozličných rozmerov a tvarov (obyč. do papiera, do kartónu, do lepenky a pod.): **Medzi tradičné techniky zdobenia kraslíc patrí maľovanie, batikovanie, dierkovanie** či zdobenie voskom. LT 1998

2. (súvislý) rad dierok al. otvorov: **dierkovanie na výšivke**; **prestieranie s dierkovaním**; **dierkovanie na filme**

dierkovaný -ná -né príd. majúci dierky; opatrený dierkami; syn. dierkatý, dierkovitý: **dierkovaný úplet**; **dierkovaný plech**; **dierkovaný mramor**; **dierkovaný filmový pás**; **dierkovaný ocelový kotúč**; **dierkovaná tehla**; **dierkovaná kartička**; **dierkovaná varecha**; **dierkovaná vložka do mlynčeka na mäso**; **dierkovaná stonka rastliny poškodená**; **dierkované topánky**; **navliecť do nohavíc dierkovanú gumu**

dierkovať -kuje -kujú -kuj! -koval -kujúc -kujúci -kovaný -kovanie nedok. (čo) cielene robiť, prerázať, presekávať dierky; syn. perforovať: **dierkovať** kožu, plátno, plech; **dierkovať** keramiku, porcelán; **dierkovať** opasok, gombíky; **dierkovať** ušnice; **dierkovať** cestovné lístky označovať; pren. prerušovať ticho náhlým hlasným zvukom: *Žaby **dierkovali** hustú tmú hrubým nebožiecom monotónnych škrekov.* Gráf; *Koľa prikývne, ale kým dobehne k Borisovi plač prestane kviliť a **dierkovať** mŕtvu noc živými stonmi.* Zelinová

dierkovitosť -ti ž. dierkovitá podoba niečoho; výskyt dierok v niečom: **dierkovitosť** plastu; **dierkovitosť** syrov; **dierkovitosť** listov choroba rastlín

dierkovitý -tá -té príd. majúci vo svojej štruktúre dierky; opatrený, vyzdobený dierkami; syn. dierkatý, dierkovaný: **dierkovitý** materiál, kameň; **dierkovitý** chlieb; **dierkovitý** náramok; **dierkovitá** čelenka

dierkový -vá -vé príd. súvisiaci s dierkou, s dierkami (význ. 2): **dierkový** objektív kamery; **dierková** podložka na drôty; šatka zdobená **dierkovým** vyšívaním; *Opakovaním prvkov vznikajú početné varianty vzorov; čipkárska prax pozná plátenkovú, tylovú a **dierkovú** väzbu.* NP 1983; odev.: **dierkový** hodváb hodvábna niť na vyšívanie dierok; **dierkový** štep tvoriaci povrch výstuže vyšívanej dierky; **dierková** vložka hrubá lanová al. konopná niť, ktorá sa vkladá do **dierkového** štepu

dierovací -cia -cie príd. určený, slúžiaci na dierovanie: **dierovací** stroj, nôž, lis; **dierovacia** hlava; **dierovacie** kliešte

dierovač¹ -ča pl. N -či m. kto vyrába otvory dierovacím nástrojom al. strojom; syn. perforovač: **dierovač** v nástrojárni; **dierovač** ručne označuje dierky;

dierovačka² -ky -čiek ž.: *V podniku najčastejšie stretnete v úlohe **dierovačiek**, operátoriek, mediciek ženy.* Vč 1980

dierovač² -ča pl. N -če m. stroj, zariadenie na dierovanie (plechu, papiera a pod.), dierovací stroj; syn. dierovačka², perforovač: *malý, veľký **dierovač**; kovový **dierovač**; ručný, elektrický **dierovač**; **dierovač** s ostrým koncom; **dierovač** na viac otvorov; poč.: *stĺpcový, súčtový, výstupný **dierovač**; **dierovač** diernych štítkov, pások* zariadenie na dierovanie otvorov v záznamovom médiu v ére pred nástupom počítačov s vnútornou operačnou pamäťou*

dierovačka² -ky -čiek ž. stroj, zariadenie na dierovanie; syn. dierovač², perforovač: *automatická **dierovačka**; kancelárska **dierovačka**; veľkokapacitná **dierovačka**; **dierovačka** s úzkym hrotom; Elektroiskrová **dierovačka** podstatne zefektívni výrobu.* Vč 1980

dierovanie -nia s.

1. cielené prerážanie, vystrihovanie al. vŕtanie dier, otvorov rôznych rozmerov a tvarov: *ručné, strojové **dierovanie**; **dierovanie** papiera, plechu, kovu;* poč.: *číselné, riadkové, stĺpcové **dierovanie**; kontrola **dierovania*** kontrola správnosti vydierovaných údajov podľa predlohy

2. súvislý rad, sústava dier al. otvorov: *pravidelné **dierovanie**; **dierovanie** krojovej výšivky*

dierovaný -ná -né príd. majúci vo svojej štruktúre diery, otvory; opatrený dierami, otvormi; syn. dierový: ***dierovaný** plech, rošt; **dierovaný** list papiera; rýchloviazače na **dierované** dokumenty; **dierovaný** kanalizačný žľab; **dierované** tehly; **dierovaná** záclona, prikrývka; Podusenú cesnakovú zmes naplníme ešte za horúca pomocou **dierovanej** naberačky do pohárikov od detskej výživy.* NP 1985

dierovať' -ruje -rujú -ruj! -roval -rujúc -rujúci -rovaný -rovanie nedok. (čo)

cielene prerázať, vystrihovať, vítať diery, otvory; syn. perforovať: **dierovať** plátno, plech; **dierovať** tehly; **dierovať** kovové potrubie; poč.: **dierovať** dierne štítiky, pásky

dierovka -ky -viek ž. tech. ručná píla s úzkym zahroteným listom na vyrezávanie otvorov do dreva: *píliť dierovkou*

dierový -vá -vé príd. týkajúci sa diery (význ. 1): **dierový** disk; **dierový** otvor, výstup; eltech. **dierová** vodivosť elektrická vodivosť spôsobená fiktívnou časticou s kladným elementárnym nábojom

Anna Šebestová

Zoznam použitých skratiek: I — internet, LT — Literárny týždenník, NP — Nedeľná pravda, Pc — Práca, Pd — Pravda, TN — Technické noviny, Vč — Večerník

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Zmiešaný tovar?

LADISLAV NAVRÁTIL

V súvislosti s postupným prechodom našej ekonomiky na trhové hospodárstvo sa výrazne zmenili aj podmienky obchodu a služieb. Mnohé z bývalých predajní zanikli, iné zasa zmenili, resp. rozšírili sortiment tovaru. A tak v predajni predtým nazvanej *potraviny* možno okrem potravín kúpiť aj ovocie a zeleninu, mäso a mäsové výrobky, ale aj drogériový alebo iný tovar. To znamená, že v takýchto predajniach sa predávajú rozličné druhy tovaru. Mnohí naši súkromní podnikatelia, ale aj organizácie sa usilujú rôznorodosť a pestrosť predávaných tovarov vystihnúť aj v názve predajní,

pričom sa niekedy stretáme s nevhodným označením *zmiešaný tovar*. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka z roku 1997 prídavné meno *zmiešaný* má význam „zložený z rozličných prvkov, častí“. Toto prídavné meno je vlastne odvodené od slovesa *zmiešať*, je to pôvodne jeho trpné prídavné slovo. Pri slovese *zmiešať* v slovníku sa uvádza význam „spojiť rozličné prvky tak, aby tvorili zmes, pomiešať“, napr. *zmiešať štrk s cementom a vodou*. Výsledkom zmiešania týchto zložiek je stavebná látka *betón*. Tento názorný príklad ukazuje, že v názve predajní s rôznorodým tovarom nie je vhodné používať prídavné meno *zmiešaný*, lebo navodzuje predstavu, že ide o zmes, zmiešaninu rozličných, resp. viacerých druhov tovarov. Preto odporúčame našim súkromným podnikateľom i obchodným organizáciám, aby na označenie svojich predajní s pestrým sortimentom tovaru použili názov *rozličný tovar*, ktorý je významovo jednoznačný, všeobecne zrozumiteľný a pritom aj dávno ustálený.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 13. 3. 2000)

Aké sú ceny tovaru?

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Pri sledovaní televízie sa chtiac-nechtiac stretáme s reklamou. O jej pravdivosti ktosi zapochyboval v zlomyseľnej slovnej hre „Reklama klame“. Nie je našou úlohou posudzovať pravdivosť reklamy, no žiada sa pripomenúť, že znenie reklamy by malo byť formulované výstižne a jazykovo správne. V istej donekonečna opakovanej reklame o jogurtoch sa tvrdí, že „to všetko môžete kúpiť za *príjemné ceny*“. Nazdávame sa, že použitie slova *príjemný* nie je v slovnom spojení *príjemné ceny* vhodné a výstižné. Ceny môžu byť *vysoké, primerané* alebo *nízke, prístupné* alebo *neprístupné* širokým vrstvám kupujúcich. Najlákavejšie sú však *výhodné, znížené* a *nízke ceny*, napríklad pri dopredaji istého tovaru alebo aj pri jeho uvádzaní do predaja. *Výhodné, znížené* a *nízke ceny* tovaru môžu byť pre našu peňaženku *príjemným prekvapením*, ale samotné ceny nemôžu byť príjemné. Prídavné meno *príjemný* sa používa vo významoch „lahodiaci zmyslom, prinášajúci radosť, potešenie“. V letných

horúčavách je *príjemný vánok* či *vetrík*, čo nás ochladí, osvieži. V styku s ľuďmi nás *poteší príjemný úsmev* predavačky v obchode. Radosť a potešenie nám môže spôsobiť aj *príjemná správa* v liste i *príjemná chuť* a *vôňa* istého tovaru. *Ceny tovaru* nám však urobia radosť, ak sú *výhodné, znížené* alebo *nízke*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 11. 2. 2000)

Bruty — v Brutoch

JOZEF JACKO

Istý celoslovenský denník uverejnil informáciu o tragickej udalosti, ktorá sa stala v *Brutách*. Na druhý deň ten istý denník informoval o tragickej udalosti v *Brutoch*. Pri týchto informáciách nás zaujal miestny názov *Bruty*, ktorý sa v prvej informácii pokladal za podstatné meno ženského rodu: v *Brutách*, v druhej informácii už za podstatné meno mužského rodu: v *Brutoch*. Pri pomnožných miestnych názvoch zakončených v písmenke na tvrdé y sa bez ťažkosti určuje gramatický rod v tých prípadoch, keď sa ešte dnes pociťuje zreteľná súvislosť miestneho názvu s príslušným všeobecným podstatným menom, napr. *Kúty — v Kútoch*, *Zbehy — zo Zbehov*, *Sady — k Sodom*, *Lazy — na Lazoch*, *Brehy — z Brehov*, *Dvory — k Dvorom*. Uvedené miestne názvy sú mužského rodu ako všeobecné podstatné mená *kút, zbeh, sad, laz, breh, dvor*, z ktorých miestne názvy vznikli. Mužskými podstatnými menami sú aj miestne názvy zakončené v písmenke na tvrdé y, ak sa ich kmeň končí na jednu spoluhlásku, pred ktorou je niektorá samohláska okrem samohlásky *i*: *Čáry — v Čároch*, *Necpaly — k Necpalom*, *Nedožery — v Nedožeroch*, *Voderady — k Voderadom*, *Žabokreky — v Žabokrekoch*. Výnimkou je miestny názov *Šahy*, ktorý je ženského rodu: v *Šahách*. Do kategórie miestnych názvov *Čáry, Necpaly, Nedožery* patrí aj miestny názov *Bruty*, ktorý je podľa súčasnej kodifikácie mužského rodu a má tvary *k Brutom, v Brutoch, za Brutmi*. Tak tento názov hodnotia aj Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1998. Podľa toho tragická udalosť, o ktorej sme hovorili na začiatku, odohrala sa v *Brutoch*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 10. 3. 2000)

Výslovnosť názvu mesta Haag

JÁN HORECKÝ

Nepochybne len znalcom holandského jazyka je známe, že písmenom *g* sa v holandčine označuje hláska *ch*, preto sa usilujú o správnu výslovnosť a názov holandského mesta *Haag* vyslovujú ako [háčh]. Tí istí znalci holandčiny by však mali vedieť, že toto mesto má aj názov *Gravenhage*, ktorý sa vyslovuje ako [chráfnháčh]. Prirodzene, táto podoba, a teda aj táto výslovnosť, je u nás málo známa. Preto sa o ňu nikto ani neusiluje. Mesto *Haag* je známe nielen v súčasnosti. Poznáme ho aj z histórie a z diania v medzinárodnej politike. V tomto meste boli r. 1899 a 1907 prvé medzinárodné mierové konferencie, na ktorých boli prijaté tzv. *Haagske konvencie o vedení vojny* a zriadený *Medzinárodný súdny dvor*. Pretože v tých časoch bola diplomatickým jazykom francúzština, mesto *Haag* sa označovalo aj francúzskym spôsobom ako *Hague*. Táto podoba prenikala aj do iných jazykov, pravdaže, aj do slovenčiny. Preto sa v našich príručkách uvádza podoba *Haag* — s miernym návratom k holandskej podobe, teda k písaniu s dvoma *a* a bez koncového *e* a s výslovnosťou v podobe [hág], nie [háčh]. Dlhé *á* v koreni pôsobí aj na prídavné meno *haagsky*, preto je v ňom prípona *-sky* s krátkym *y*. Táto podoba i jej výslovnosť sú už v slovenčine ustálené, preto výslovnosť so spoluhláskou *ch* [háčhsky] hodnotíme ako prejav učnosti.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 20. 10. 2000)

Europeanizovať či europeizovať?

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

V istej relácii o utečencoch sa spomínalo, že ženy z neeurópskych krajín sa po dlhšom pobyte u nás *europanizujú*. Sloveso *europanizovať* vo význame „postupne si osvojovať spôsob zmýšľania a konania Európanov“ je nové a v súčasnosti sa začína dosť šíriť. Nenájdeme ho však ani v našich základných kodifikačných príručkách, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu či Krátky slovník slovenského jazyka, ale ani v našich slovníkoch cudzích slov. Máme v nich iba sloveso *europaizovať*, resp. *europaizovať sa*, ktoré je v úzkom významovom vzťahu s podstatným menom *europaizácia* vo význame „šírenie, rozširovanie i osvojovanie si európskej kultúry a civilizácie“. V súvislosti s postupnou adaptáciou cudzincov z neeurópskych krajín a kultúr treba teda hovoriť o ich *europaizácii*, o tom, že *sa europaizujú*. Slovesá *europanizovať* či *europanizovať sa* vznikli analogicky podľa *amerikanizovať* — *amerikanizovať sa*, *afrikanizovať* — *afrikanizovať sa*. Hoci podľa tohto modelu utvorené slovesá *europanizovať*, *europanizovať sa* sú možné, predsa na vystihnutie postupnej adaptácie Neeurópanov do európskeho civilizačného a kultúrneho kontextu vystačíme z dávno ustálenými podobami *europaizovať* a *europaizovať sa*. A preto napríklad aj o moslimských ženách, ktoré sa prispôsobujú európskej kultúre, možno hovoriť, že *sa europaizujú*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 23. 10. 2000)

Čo so spojením *vadný výrobok*?

MATEJ POVAŽAJ

Po prijatí zákona o *vadných* výrobkoch viacerí odborníci zaujímali postoj k prijatému zákonu z rozličných hľadísk. V tejto súvislosti sme si v rámci jednej diskusie vypočuli názor, podľa ktorého označiť výrobok ako *chybný* nedostatočne vystihuje podstatu problému, lebo výrobok označený v zákone ako *vadný* vôbec nemusí byť *chybný*. Môže ísť o výrobok, ktorý nemá nijakú chybu, ale jeho použitie

je istým spôsobom obmedzené. Môže sa použiť iba za istých podmienok a pod., preto vraj takýto výrobok nebolo možné v zákone označiť ako *chybný výrobok*, ale iba ako *vadný výrobok*. Na toto vysvetlenie reagovali niektorí poslucháči, ktorí sa nestotožnili s názorom odborníka, a žiadali nás o zaujatie stanoviska. Na výzvu môžeme odpovedať odkazom na súčasné jazykové príručky. V nich sa nielen prídavné meno *vadný*, ale aj podstatné meno *vada*, od ktorého je prídavné meno *vadný* utvorené, označujú ako nesprávne. Tak je to napríklad v Krátkom slovníku slovenského jazyka z roku 1997, ale aj v jeho starších vydaniach. Namiesto podstatného mena *vada* sa ako náhrady ponúkajú podstatné mená *chyba*, *kaz*, *nedostatok*, v iných príručkách aj slovo *porucha*, napr. *srdcová chyba*, *kazy dreva*, *porucha motora*. Namiesto prídavného mena *vadný* sa ako náhrada ponúkajú prídavné mená *chybný*, *kazový*, *pokazený*, *poruchový*, *poškodený*, v istých súvislostiach aj *znečistený*, *kontaminovaný*, *nevyhovujúci*. A práve posledné z nich, prídavné meno *nevyhovujúci*, malo sa použiť aj v zákone. Ak totiž výrobok nie je chybný, ale nevyhovuje istým podmienkam, je primerané ho označiť ako *nevyhovujúci výrobok*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 18. 11. 2000)

Preukázať milosrdenstvo

JOZEF JACKO

V rámci úkonu kajúcnosti na začiatku rímskokatolíckej omše kňaz vyzýva veriacich do liturgie dňa viacerými ustálenými formulami. V jednej formule je táto prosba: *Ukáž nám, Pane, svoje milosrdenstvo*, na ktorú veriaci odpovedajú: *A daj nám svoju spásu*. V ostatnom čase namiesto slovesa *ukázať* používajú kňazi sloveso *preukázať*: *Preukáž nám, Pane, svoje milosrdenstvo*. I keď slovesá *ukázať* a *preukázať* patria do synonymického radu, predsa je medzi nimi istý rozdiel. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka z r. 1997 sloveso *ukázať* má základný význam „upozorniť pohybom ruky, gestom na niečo alebo niekoho“, napr. *ukázať turistom smer cesty*, *ukázať na niekoho prstom*. V druhom rade sloveso *ukázať* má význam

„dať vidieť, predviesť, predstaviť, predložiť“, napr. *ukázať hosťom byt, ukázať zaujímavosti okolia, ukázať doklad, ukázať povolenie, ukázať ruky*. Slovesom *preukázať* vyjadrujeme v prvom rade význam „dať niečo najavo, prejavíť“, napr. *preukázať lásku, preukázať statočnosť, preukázať schopnosť*, v druhom rade sloveso *preukázať* vyjadruje význam „urobiť, vykonať niečo v niečí prospech“, napr. *preukázať niekomu dobrodenie, preukázať niekomu službu*. Z naznačených významov a príkladov vidíme, že sloveso *ukázať* vyjadruje konkrétnu dynamickosť, konkrétnu činnosť, kým sloveso *preukázať* vyjadruje duševnú dynamickosť, abstraktnú činnosť: *ukazujeme cestu, ukazujeme na niekoho prstom, ale preukazujeme lásku, preukazujeme milosrdenstvo*. Preto je vhodné sloveso *preukázať* používať aj v rámci úkonu kajúcnosti na začiatku rímskokatolíckej omše vo formule: *Preukáž nám, Pane, svoje milosrdenstvo*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 20. 11. 2000)

Nulapercentné zvýšenie

JÁN HORECKÝ

Prídavné meno *nulapercentný* vyvoláva u niektorých používateľov jazyka pochybnosti. Je to preto, že jeho prvou zložkou je tvar *nula*, pričom tento tvar môžeme chápať dvojako. Predovšetkým funguje ako podstatné meno ženského rodu alebo ako číslovka s normálnym skloňovaním, napr. *napísať nulu, dva stupne nad nulou*. Od neho možno odvodiť aj prídavné meno *nulový*, napr. *nulový zisk, nulová hodnota*. Na druhej strane sa však tvar *nula* v spojení s počítaným predmetom neskloňuje. Ako je nepochybne správne spojenie *päť stupňov, desať stupňov*, je nepochybne správne aj spojenie *nula stupňov* a aj *pri nula stupňoch*. Správne sú aj odvodené prídavné mená *päťstupňový, desaťstupňový* a podľa toho aj *nulastupňový*. Pocit novosti, prípadne až neprípustnosti prídavného mena *nulastupňový* u niekoho vzniká tým, že proti základným číslovkám *jeden, dva, tri, štyri* máme v zložených prídavných menách s týmito číslovkami variantné tvary *jedno-, dvoj-, troj-, štvor-*:

jednopošchodový, dvojdverový, trojramenný, štvorročný. Tvar *nula* sa v spojení s prídavným menom správa ako číslovky od *päť* vyššie, t. j. jeho základ sa nemení na tvar typu *dvojčlenný*. Podoba *nulapercentný* je teda správna a správne je aj spojenie *nulapercentné zvýšenie*. Ak sa v písomnom prejave ukáže potreba namiesto slovného tvaru *nula* napísať nulu pomocou číslice, napr. na reklamných plagátoch, treba to riešiť rovnako ako pri písaní iných zložených prídavných mien majúcich v prvej časti číslovku napísanú číslicou. Nulu teda napíšeme pomocou číslice, za ňou napíšeme spojovník a napokon druhú časť zloženého prídavného mena vypíšeme slovom, teda napíšeme *0-percentný*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 24. 11. 2000)

Poznáte slovo blanár?

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

Poznáte významy slova *blanár*? Je to zastarané slovo, dožívajúce v nárečiach, ale mnohým iste známe v priezvisku univerzitného profesora Vincenta Blanára, DrSc., ktorý 1. decembra 2000 oslávil svoje osemdesiate narodeniny. Slovo *blanár* sa vo východoslovenských nárečiach v podobe *blaňar* používa vo význame „človek, ktorý zasklieva obloky, sklenár“ a na Záhorí vo význame „remeselník, ktorý vyrába kožu a šije kožuchy, kožušník“. V oboch významoch sa toto slovo hodnotí v Slovníku slovenských nárečí z roku 1994 ako zastarané. Vo význame „kožušník“ je spracované všeobecné podstatné meno *blanár* aj v prvom zväzku Historického slovníka slovenského jazyka z roku 1991. V doklade z Likavy z r. 1627 sa spomína odmena daná *blanarom od wirabánj kožiek mladych barančiat*. Tento doklad poukazuje skôr na význam „výrobca kože, garbiar“, ako na význam „kožušník“. V minulosti však často tá istá osoba bola garbiarom (výrobcom kože) aj kožušníkom, čo šil kožušteky. V Bernolákovom lexikografickom diele *Slowar slowenski, česko-laťiňsko-ňemecko-uherski* z roku 1825 sa heslo *blanár* spracúva iba vo význame „kožušník“ a dopĺňa sa synonymami *grznár, kušner, kožuchár, kožušník*. V prvom zväzku Slovníka

slovenského jazyka z roku 1959 sa uvádza slovo *blanár* iba vo význame „kožušník“ a s hodnotením *zastarané slovo*. Doklady na tento význam sa uvádzajú z diel Martina Kukučina a Jána Kalinčiaka, teda z pera Stredoslovákov, nie Západoslovákov zo Záhoria. Z toho vyplýva, že slovo *blanár* bolo v minulosti vo význame „kožušník“ rozšírené na väčšom území Slovenska.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 1. 12. 2000)

PREČO MÁM RÁD SLOVENČINU, PREČO MÁM RÁD SLOVENSKO

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Štátny pedagogický ústav, vydavateľstvo Mladé letá, Matica slovenská, Spolok slovenských spisovateľov, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Dom zahraničných Slovákov vyhlasujú 11. ročník celoslovenskej literárnej súťaže **Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko**.

Cieľom súťaže je podchytiť, rozvíjať a prehĺbiť záujem detí a mládeže o slovenčinu a Slovensko, o významných dejateľoch Slovenska a svojho kraja, o miestne spoločenské a kultúrne problémy a nárečia formou slohových úloh, pokusov o umelecké vyjadrenie myšlienok v podobe prozaických žánrov a básní. Tento ročník sa zameriava na 140. výročie vzniku Matice slovenskej, na 190. výročie úmrtia Antona Bernoláka a 10. výročie vyhlásenia samostatnej Slovenskej republiky.

Do súťaže sa môžu zapojiť žiaci všetkých typov a druhov základných a stredných škôl na území Slovenskej republiky prostredníctvom škôl, metodických oddelení odborov školstva, mládeže a telesnej kultúry, metodických centier, knižníc, regionálnych osvetových stredísk a iných subjektov a v zahraničí prostredníctvom slovenských spolkov a združení.

Súťažné práce sa budú posudzovať v štyroch kategóriách. V troch sa posudzujú práce žiakov zo škôl na Slovensku takto: v 1. kategórii sa posudzujú práce žiakov I. stupňa ZŠ, v 2. kategórii práce žiakov 2. stupňa ZŠ a žiakov 1. až 4. ročníka osemročných gymnázií a v 3. kategórii práce žiakov stredných škôl. Vo 4. kategórii sa posudzujú práce žiakov zo zahraničia. Do celoslovenského kola sa môžu vybrať

maximálne 3 súťažné práce v každej kategórii z jednej školy. Každá práca musí mať nevyhnutne tieto identifikačné znaky: meno a priezvisko žiaka, ročník, typ a adresu školy, meno a priezvisko učiteľa slovenčiny. Školy a ostatní prihlasovatelia zodpovedajú za to, že zaslané práce sú prácami súťažiacich žiakov, neboli už posudzované v tejto súťaži a v iných súťažiach, ako aj za dodržanie všetkých súťažných podmienok. Pri nedodržaní súťažných podmienok sa práce nebudú hodnotiť v celoslovenskom kole súťaže.

Vybrané súťažné práce do celoslovenského kola treba poslať do 20. januára 2003 (zahraníční účastníci do 15. marca 2003) v štyroch exemplároch a s vyplnenou prihláškou na adresu: Štátny pedagogický ústav, Pluhová 8, 830 00 Bratislava, heslo SLOVENČINA. Záujemcovia o súťaž môžu získať ďalšie informácie o súťaži v príslušnom metodickom oddelení OŠMaTK OÚ a KÚ alebo v ŠPÚ (e-mail: Renata.Somorova@spu.sanet.sk).

Odborné poroty určia v každej kategórii 1 kandidáta na Cenu poroty, kandidátov na Hlavnú cenu a kandidátov na Čestné uznanie. Vyhlasovatelia majú právo udeliť v každej kategórii jednej z ocenených prác mimoriadnu cenu. Osobitne ocenia učiteľov a školy podľa počtu a úrovne súťažných prác žiakov.